



PRIRUČNIK ZA
UPOZNAVANJE
UČITELJICA I UČITELJA
SA METODAMA
RODNO ODGOVORNOG
POUČAVANJA



**PRIRUČNIK ZA
UPOZNAVANJE
UČITELJICA I UČITELJA
SA METODAMA
RODNO ODGOVORNOG
POUČAVANJA**

Priručnik priredili/le:

prof. dr. Zilka Spahić Šiljak

prof. dr. Jasmina Husanović Pehar

prof. dr. Ivana Zečević

prof. dr. Slavica Tutnjević

prof. dr. Srđan Dušanić

mag. elektrotehnike Leila Hadžić

PREDGOVOR	6
POKRATE	8
UVOD	10
Definicije pojmova rod i pol	12
Osnaživanje mehanizama za rodnu ravnopravnost	14
Stereotipi i predrasude o rodnim ulogama	15
Patrijarhat i seksizam u društvenom životu i svakidašnjici	16
Rodno odgovorna pedagogija: prema osnaživanju i ravnopravnosti	18
Rodno odgovorno poučavanje	20
MATERIJALI ZA RODNO ODGOVORNO POUČAVANJE	20
Rodno osjetljivi nastavni materijali	22
KRITERIJI ZA PROCJENU I PRIJEDLOZI ZA POBOLJŠANJE NASTAVNIH LEKCIJA	24
Rodno odgovorni aspekti nastavnih jedinica senzibilizirani na temelju načela dostupnosti, različitosti, pravednosti, inkluzivnosti i ravnopravnosti	28
Prijedlozi za poboljšanje nastavnog materijala	32
Nastavne metode	42
RODNO OSJETLJIVA INTERAKCIJA I KOMUNIKACIJA U NASTAVI	42
Komunikacija u nastavi	44
Uređenje interijera	45
Povratne informacije	46
SAŽETAK I PREPORUKE ZA UČITELJICE I UČITELJE O RODNO ODGOVORNIM METODAMA POUČAVANJA	50
DODATAK: ALATKA ZA PROCJENU I OBOGAĆIVANJE LEKCIJA PREMA NAČELIMA RODNO ODGOVORNOG POUČAVANJA	52
LITERATURA	60

Svrha ovog Priručnika priručnika je upoznavanje učiteljica i učitelja s metodama rodno odgovornog poučavanja, te razvoj inkluzivnijeg i rodno ravnopravnijeg obrazovanja, posebice u području znanosti, tehnologije, inženjerstva, umjetnosti i matematike (STEAM). Priručnik je nastao u sklopu UNICEF-ovog programa koji je proveden u suradnji s udrugom „Genesis Project“, te skupinom sveučilišnih profesorica i profesora koji su i pripremili priručnik.

Ideja za kreiranje ovakvog nastavnog materijala je proistekla iz spoznaje i zapažanja da su u nastavnom procesu u našim školama prisutni elementi rodni stereotipa, koji mogu negativno utjecati na učenice i učenike u smislu njihovog samopoštovanja, donošenja nekih životnih odluka (npr. o daljnjem profesionalnom usmjeravanju), poremećenih interpersonalnih odnosa, iskrivljene percepcije rodni uloga itd. Rodne stereotipizacije se ispoljavaju kroz pojedine metode rada u školi, način na koji su prezentirane određene teme u udžbenicima, interakciju i komunikaciju između svih aktera u školi itd.

Priručnik se sastoji od nekoliko poglavlja. U uvodnom dijelu su prezentirani osnovni pojmovi o kojima se govori u Priručniku. Data su objašnjenja o tome što je rod, spol, osnaživanje mehanizama za rodnu ravnopravnost, stereotipi i predrasude o rodni ulogama, patrijarhat, seksizam, rodno odgovorna pedagogija itd. U drugom poglavlju pod nazivom „Materijali za rodno odgovorno poučavanje“, pored ostalog, ukazuje se i na koje elemente je potrebno obratiti pozornost prilikom formuliranja teksta, ilustracija, pitanja i zadataka, a u kontekstu promicanja

rodne ravnopravnosti. Poslije ovog poglavlja dolazi i dio „Kriteriji za procjenu i prijedlozi za poboljšanje nastavnih lekcija“ u kojem je prezentiran sažetak preliminarne analize deset odabranih nastavnih jedinica u udžbenicima biologije, kemije, fizike, povijesti umjetnosti, informatike i tehničke kulture, a dati su i prijedlozi za poboljšanje nastavnih lekcija. Poglavlje „Rodno osjetljiva interakcija i komunikacija u nastavi“ obuhvaća prijedloge na koji način poštovati rodnu senzibilnost kroz primjenu različitih nastavnih metoda, komunikaciju s učenicima, uređenje interijera, te davanje povratne informacije učenicima. Ključne ideje i poruke iz svih poglavlja su sažete i dodatno obrađene kroz poglavlje „Sažetak i preporuke za učiteljice i učitelje o rodno odgovornim metodama poučavanja“. U završnom dijelu Priručnika kao pomoćno nastavno sredstvo nalazi se „Dodatak“, koji sadrži alatku za procjenu i obogaćivanje lekcija prema načelima rodno odgovornog poučavanja, kao i „Literatura“ sa spiskom publikacija koje mogu pridonijeti bogatijem realiziranju nastave, te usavršavanju nastavnog osoblja. Nadamo se da će prezentirani tekstovi u ovom Priručniku pridonijeti rodnoj senzibilizaciji nastavnog osoblja, te boljem razumijevanju problema rodni stereotipiziranja koji je zastupljen u različitim aspektima nastavnog procesa. U tom kontekstu, učiteljice i učitelji mogu imati različite uloge, mogu biti dodatni poticatelji rodni predrasuda, ali i nezaobilazan čimbenik njihove redukcije. Očekujemo da će nastavno osoblje shvatiti važnost i implikacije ovog problema, te izabrati pravu stranu i dati svoj doprinos u razvoju inkluzivnijeg obrazovanja i rodno ravnopravnijeg društva.

Autori, rujan 2021. godine

LGBTIQ – lezbijke, gay, biseksualne, transseksualne, interseksualne i queer osobe

STEAM – znanost, tehnologija, inženjerstvo, umjetnost i matematika (engl. science, technology, engineering, art and mathematics)

UNICEF – Fond Ujedinjenih naroda za djecu (engl. United Nations International Children's Emergency Fund)

UNESCO – Organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu (engl. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)

U uvodu ovog priručnika objašnjavamo osnovne pojmove u vezi s rodom, rodno odgovornim pedagoškim pristupima u obrazovanju u području STEAM-a, utjecajem obrazovanja i obrazovnih institucija u postizanju rodne ravnopravnosti, te utjecaju sociokulturnih čimbenika na izgradnju roda i rodnih odnosa. Rodna perspektiva je važna u svim aspektima obrazovanja, pa tako i u STEAM obrazovanju, kako bi se osigurale jednake mogućnosti i pravedni pristupi za djevojčice i dječake, kao i eliminirali stereotipni sadržaji u udžbenicima, te rodno neosjetljivi načini poučavanja.

Na međunarodnoj razini je postignut značajan napredak u pitanjima rodne ravnopravnosti, mada su žene još uvijek nedovoljno zastupljene na vodećim pozicijama u politici, gospodarstvu i društvu općenito, te ih je nesrazmjerno malo zastupljeno u STEAM područjima u odnosu na muškarce. U Bosni i Hercegovini je slična situacija, iako je Zakonom o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini (2003) unaprijeđen pravni okvir, kao i kroz uspostavljene mehanizme za promidžbu i praćenje provedbe ovog zakona na različitim stupnjevima vlasti. Međutim, u društvu, politici i gospodarstvu, pa tako i STEAM-u i dalje dominiraju muškarci, a to su područja s najbolje plaćenim poslovima. Razni oblici neravnopravnosti, uključujući i rodnu neravnopravnost, i dalje su prisutni u svakom segmentu društva. Osim toga, u obrazovanju imamo i fenomen „feminizacije“ zanimanja, gdje žene čine većinu nastavnog kadra u osnovnim školama. Bez obzira na to, većina nastavnog osoblja nije senzibilizirana i/ili obučena za rodno odgovorno poučavanje i rodno osjetljivu komunikaciju i interakciju s učenicima i učenicama, kao što nisu senzibilizirani i/ili obučeni djelatnici i djelatnice u područjima STEAM-a.

Često spominjani argumenti o takozvanoj neutralnosti su u biti štetni i diskriminatorni, jer uvijek pogoduju onima koji su privilegirani, a dodatno marginaliziraju one koji su već na margini, a k tome neutralnost nije ni moguća u našem jeziku, jer su sve imenice koje se odnose na

ljude (njihove identitete, zanimanja, osobine itd.) određenog roda, i to uglavnom muškog ili ženskog, a vrlo rijetko srednjeg. Problem u našem društvu je to što zvanični jezik u nazivima radnih mjesta, položaja, zvanja i zanimanja uglavnom nije rodno osjetljiv, osim u nižekvalificiranim poslovima, pa tako, primjerice, u klasifikacijama zanimanja nemamo diplomirane inženjerke, matematičarke ili doktorice znanosti (nego inženjere, matematičare i doktore znanosti), ali zato imamo čistačice i kuharice. Čuje se čak i krivo mišljenje kako naši jezici u Bosni i Hercegovini ne poznaju rodno osjetljive kategorije, što je netočno i odnosi se samo na nepravedno kodificirani i široko usvojeni, ali diskriminirajući jezik državnih i brojnih društvenih institucija na koji su mnogi naviknuti, a koji je duboko maskuliniziran.

Kada govorimo o rodnoj ravnopravnosti, ne govorimo samo o tome da se djevojčicama i dječacima osigura jednak pristup obrazovanju, već da kroz obrazovanje podjednako budu ohrabreni i osnaženi da se bave poslovima koji se u društvu općenito doživljavaju kao tipično muški ili ženski poslovi (termin za ovo je „rodna podjela rada“). Također, proklamirana jednakost i ravnopravnost ne znače isto za djevojčice i dječake koji su manje privilegirani, čiji roditelji nemaju resurse ili koji nisu odrastali u okruženju koje je poticalo ravnopravno sudjelovanje dječaka i djevojčica u svim područjima života. Zbog toga je pored jednakog pristupa važno i načelo pravednosti, odnosno da se afirmativnim mjerama pomogne onima koji imaju drukčije početne pozicije kada je u pitanju društveni uspjeh i napredak. Rodno odgovorno poučavanje je stoga iznimno važno, jer ne samo da inzistira na jednakosti i pravednosti, već i pomaže djevojčicama i dječacima da poboljšaju svoja znanja, vještine, samopouzdanje i uvažavanje drugih bez obzira na razlike i unatoč predrasudama.

Definicije pojmova rod i spol

Kako bismo pojasnili značenja pojmova rod i spol, te razliku između njih (a uvažavajući činjenicu da postoje brojni međusobno različiti teorijski i institucionalni stavovi o načinu definiranja i jednog i drugog), za potrebe ovog priručnika pozvat ćemo se na vrlo jasne i upotrebljive definicije svjetskih i europskih institucija, odnosno UNESCO-a i Odjela Europske komisije za promicanje jednakih mogućnosti. UNESCO daje sljedeću definiciju pojma rod (engl. *gender*):

„**Rod** se odnosi na uloge i odgovornosti muškaraca i žena koje su uvjetovale naše obitelji, naša društva i naše kulture. Pojam rod također uključuje i očekivanja o karakteristikama, urođenim osobinama i ponašanjima žena i muškaraca (femininost i maskulinitet). Rodne uloge i očekivanja se uče. One se vremenom mijenjaju i razlikuju se od kulture do kulture. Sustav društvenog razlikovanja kao što je politički status, etnicitet, dob, tjelesne i mentalne poteškoće u razvoju i drugo utječu na oblikovanje rodni uloga. Koncept roda je ključan, jer kada se koristi u društvenim analizama, otkriva na koji način je konstruirana podređenost žene (ili dominacija muškarca). Stoga se podređenost može promijeniti ili okončati. Ona nije biološki uvjetovana, niti je zauvijek fiksirana.“ (2003: 1)

U Rječniku 100 pojmova o ravnopravnosti između žena i muškaraca, koji je objavio Odjel Europske komisije za promicanje jednakih mogućnosti (1998: 25), rod je kategorija koja se odnosi na društvene, kulturne i psihološke osobine koje se pripisuju jednom ili drugom spolu. Riječ je o društvenim razlikama između žena i muškaraca koje su naučene i koje se mijenjaju. Rod je ono što određuje muškost/maskulinitet/maskulinitet i ženskost/femininost/feminitet u određenom društvenom i kulturološkom kontekstu.

Većina međunarodnih i domaćih institucija i društveno-kulturoloških sustava smatra **spol** (engl. *sex*) svim onim što nas čini biološki muškarcem ili ženom i uglavnom je zadat, jer se osoba rađa s njim. Ovdje je riječ o biološkim funkcijama žena i muškaraca i one se odnose na raspodjelu kromosoma, hormona, anatomiju,

reproduktivne organe i druge komponente dominantne spolnosti u medicinskom i biološkom smislu. Iako je pojednostavljena podjela spola na muški i ženski uvriježena u jezičnoj i komunikacijskoj praksi, problem je što se neke osobe ne mogu svrstati u ove dvije kategorije. Iako imaju muške ili ženske spolne oznake oni se tako ne osjećaju, odnosno osjećaju da su zarobljeni u krivom tijelu i neki od njih se podvrgavaju procesu promjene spola. Pored ženskog i muškog spola i heteronormativnosti postoji mnoštvo spolnih i rodni identiteta koji se ne uklapaju u binarnu sliku muškog i ženskog spola, zbog čega nam je potrebna kategorija interseksualnosti.

Interseksualna osoba se rađa sa spolnim karakteristikama koje se ne uklapaju u binarnu sliku muškog i ženskog spola i interseksualnost je biološka odrednica, koju su u drugoj polovici 20. stoljeća zdravstvene institucije uglavnom rješavale kirurškim intervencijama. Prateći tu djecu tijekom njihovog razvoja ustanovili su da medicinski dodijeljena spolna karakteristika često ne odgovara spolnom identitetu te osobe, jer se ona osjećala zarobljeno u takvom tijelu.

Transrodnost se odnosi na rodni identitet osobe koja može imati muške, ženske ili interseksualne karakteristike, čiji je rodni identitet ili rodno izražavanje drukčije od datih bioloških karakteristika. Transrodne osobe, dakle, po svojoj seksualnoj orijentaciji mogu biti heteroseksualne ili homoseksualne ili nešto sasvim drugo u spektru LGBTIQ identiteta.

Seksualna orijentacija podrazumijeva seksualnu i emocionalnu privlačnost prema bilo kom spolu ili spolovima i vrlo je šarolika, odnosno individualna. Heteroseksualnost je kada se osobe muškog i ženskog spola seksualno privlače, a homoseksualnost je kada se privlače osobe istog spola, dok je biseksualnost privlačnost prema oba spola. Seksualna orijentacija se ne bira, a identitet i ponašanje se biraju, te mogu, ali i ne moraju, biti u skladu sa seksualnom orijentacijom (Hasanagić, 2012). Postoji čitav niz seksualne privlačnosti za koji se koristi engleska riječ *queer*, a koja je uključena u termin LGBTIQ (lezbijke, gay, biseksualne, transseksualne, interseksualne i *queer* osobe).

Oснаživanje mehanizama za rodnu ravnopravnost

Iako je rodna ravnopravnost regulirana međunarodnim normama i standardima i domaćim pozitivnim propisima, potrebno je osnaživati i žene i muškarce za rodnu ravnopravnost. Većina kultura i dalje favorizira jedan spol u odnosu na drugi i prihvaća dihotomiju rodnih uloga, zanimanja i zvanja.

Rodna ravnopravnost / rodna jednakost podrazumijeva da žene i muškarci imaju jednake uvjete da realiziraju svoja ljudska prava, da pridonese, kao i da imaju dobrobit od gospodarskog, društvenog, kulturnog i političkog razvoja. Rodna ravnopravnost je, dakle, jednako vrednovanje sličnosti i različitosti žena i muškaraca od društva, kao i uloga koje oni imaju, a to znači da muškarci i žene budu potpuni partneri i partnerice u svojim domovima, u svojoj zajednici, u svom društvu, kao i u znanosti, tehnologiji i umjetnosti (UNESCO, 2003).

Oснаživanje je stvar svih ljudi, i žena i muškaraca, koji preuzimaju kontrolu nad vlastitim životima, postavljaju svoje ciljeve i planove, stječu vještine, grade samopouzdanje, rješavaju probleme i razvijaju kritičku samostalnost. Nitko ne može sam osnažiti nekog drugog ili drugu: jedino sama osoba može sebe osnažiti tako da može birati i otvoreno govoriti i dići svoj glas, te se zauzimati za sebe. No, svaka osoba to može samo onda kada postoji društveni okvir, odnosno takve institucije (poput školskih, znanstvenih i obrazovnih) koje osnaženje pojedinaca i društvenih grupa istinski omogućuju, podržavaju i njeguju (UNESCO, 2003).

Dakle, institucije, uključujući i škole, kao i nastavno osoblje, dužni su pomoći osobi u tom procesu osnaživanja i stjecanja društvene, kao i rodne ravnopravnosti. Da bi djevojčice i dječaci podjednako razvijali svoje individualne kapacitete i talente, proces socijalizacije u školi treba biti rodno osjetljiv i rodno odgovoran na specifične potrebe svake djevojčice i svakog dječaka. Škola istodobno reflektira društvo u kojem djeluje i oblikuje ga kroz proces socijalizacije učenika i učenica.

Stereotipi i predrasude o rodnim ulogama

Rodne uloge se uče i kreiraju u svakom kulturološkom okruženju i riječ je o nepisanim društvenim pravilima koja upravljaju ponašanjima ljudi u određenim situacijama. No, društvene norme za ženu i muškarca su različite za iste situacije, što za rezultat ima dvostruke moralne standarde. Primjerice, ako se muškarac ne oženi za njega se rjeđe kaže da je šteta što se nije oženio jer je dobar čovjek, uspješan i vrijedan, a za ženu se pak često kaže da je šteta što je neudata, a vrlo često i da nešto sigurno nije u redu s njom ili da joj nešto nedostaje ako se nije udala, a posebice ako se nije ostvarila kao majka (Spahić Šiljak, 2019). Ta predrasuda o „manjkavosti“ žene koja nije u braku ili koja nije nećija (biološka ili nebiološka) majka je duboko patrijarhalna i opasna. Iako danas ne postoje zakonske sankcije za neprihvatanje društveno i kulturološki dodijeljene rodne uloge, žene i muškarci trpe stigmju, viktimizaciju, etiketiranje i druge vrste pritisaka svaki put kada su „izvan društvene norme“.

Stereotipi su rezultat nepravednih, a često i nasilnih društvenih normi, kao i dvostrukih moralnih standarda i mjerila za žene i muškarce. Riječ je o uopćenim slikama ili idejama o nekoj osobi ili skupini i na njima izvedenim poopćenjima o pripadnicima te skupine. Ljudski mozak često koristi poopćenja kao tzv. kognitivne skraćenice jer nema vremena procesuirati veliki broj informacija, pa donosi zaključke na temelju ograničenog broja informacija ili unaprijed formiranih stavova o nekoj osobi ili skupini (Spahić Šiljak, 2019). Stereotipi mogu biti pozitivni (primjerice, vrlo su često u obliku komplimenata upućenih ženama), ali su uglavnom negativni. Recimo, pozitivan stereotip je da su žene društvene, a negativan da nisu učinkovite; pozitivan stereotip za muškarce je da su odlučni, a negativan da su nepouzdati.

Predrasuda je negativan osjećaj i stav prema nekoj osobi ili skupini, koji se gradi na temelju stereotipa. Stereotipi i predrasude su opasni jer ne uzimaju u obzir individualne razlike, sposobnosti i postignuća i ne samo da opisuju kakvi su ljudi na temelju malog broja informacija, već govore i o tome kakvi bi trebali biti. Žene su izložene negativnim stereotipima više nego muškarci, pa se žene vrlo često definiraju kao emotivne, nestabilne, neuravnotežene (što se pripisuje biološkim čimbenicima, poput hormona). To je onda razlog zbog čega se smatra da žene nisu sposobne biti na vodećim pozicijama ili mjestima odlučivanja u društvu, a kada i jesu, onda im se zbog takvih predrasuda pojavljuju brojne prepreke u obavljanju posla. Nažalost, na temeljima pseudoznanosti i pseudovjervovanja se smatralo da biološke determinatne, reproduktivne uloge i tjelesna konstitucija žene i muškarca određuju njihov psihološki profil i intelektualne sposobnosti (Spahić Šiljak, 2019). Iako se danas u znanstvenim istraživanjima pokazuje da razlike u intelektualnim kapacitetima nisu rodno uvjetovane i da žene i muškarci mogu biti podjednako talentirani, napredni i uspješni u matematici, tehnologiji, inženjerstvu, prirodnim i drugim znanostima, još uvijek se područje STEAM-a doživljava kao dominantno muško područje. Problem je što se u obzir ne uzima socijalizacija djevojčica i dječaka i što se djevojčice ne ohrabruju da se više bave područjem STEAM-a.

Patrijarhat i seksizam u društvenom životu i svakidašnjici

Patrijarhat i seksizam su integralni dio svakodnevnog života većine društava, pa tako i društva u Bosni i Hercegovini. „Patrijarhat (grč. patrijarh – otac) je sustav moći u društvu ili institucijama u kojem muškarac ima moć nad ženama i muškarcima iz skupina niže društvene stratifikacije. Patrijarhalno društvo je sustav moći u kojem su muškarci privilegirani u odnosu na žene“ (Spahić Šiljak, 2019: 19). Žene i muškarci se odgajaju u patrijarhalnom sustavu vrijednosti u kojem se muškarci trebaju uklopiti u norme muškosti (npr. snažan, čvrst i dominantan), a žene u norme ženskosti (npr. slabe, emotivne i podređene). Kroz odgoj u obitelji i dominantne stavove mnogih religija, kao i kroz vjeronauk, te kulturne običaje prisutne u primarnoj socijalizaciji, prenosile su se i još uvijek se prenose ustaljene slike i narativi o tome da je Bog prvo stvorio muškaraca da vlada svijetom, a ženu je stvorio od njega da mu bude pomoćnica i poslušna. Takve slike se najčešće nekritički prihvaćaju kao prirodni i nepromjenjivi poredak stvari u životu sa svim stereotipima koji se vežu za jedan i drugi spol. Iako je postignut značajan napredak u području ženskih ljudskih prava i dalje je prisutna feminizacija zanimanja i poslova, pa se žene usmjeravaju uglavnom u ona zanimanja koja su produžena ruka poslova iz privatne sfere života: obrazovanje, odgoj, pomoć i skrb za bolesne, i uslužne djelatnosti. Muškarci se, s druge strane, usmjeravaju u ona zanimanja koja nemaju mnogo dodirnih točaka sa skrbi o obitelji ili drugima, kao i odgajanjem djece.

Patrijarhalni poredak se održava i uz konstantno ponavljanje seksističkih stavova o ženama i njihovom tijelu i ulogama. Seksizam je svaki oblik izražavanja utemeljen na predrasudama i stereotipima da su neke osobe inferiorne zbog svog spola. Kroz ponavljanje seksističkih poruka ženama se stavlja do znanja da su manje vrijedne od muškarca. Ako se takve poruke ne kažnjavaju i javno ne osuđuju, što se događa u patrijarhalnim društvima, onda seksizam opstaje i potkopava rodnu ravnopravnost, danas mnogo manje u otvorenim formama, ali sasvim sigurno u oblicima koje je teško prepoznati, jer imaju tzv. benevolentan sadržaj, koji u biti normalizira

status quo u vezi s rodnom neravnopravnošću. To vidimo, primjerice, onda kada se ženama govori da su najbolje odgajateljice, a muškarci zaštitnici koji trebaju materijalno zbrinjavati obitelj, ili onda kada se žene nazivaju „kraljicama-majkama“ koje zaslužuju svaku pažnju. Mnoge žene u tome ne prepoznaju skriveni seksizam, jer im je bitna obitelj ili bilo kakvo vrednovanje. „Problem nastaje onda kada se ženi zbog te važne uloge majčinstva osporava da se angažuje i iskaže i u drugim područjima djelovanja, a posebice na mjestima odlučivanja i kreiranja politika...“ (Spahić Šiljak, 2015: 109). Kada se sve ovo uzme u obzir, onda je jasno koliko je važno intervenirati u obrazovanju i razgrađivati okoštale i nove forme seksizama, stereotipa i predrasuda koje i otvoreno i suptilno šalju novim generacijama mladih poruku o njihovim rodnim ulogama i poželjnim ili normiranim mjestima u društvu. Borba protiv patrijarhata i seksizma je humanistički cilj i obrazovnog i znanstvenog rada.

Rodno odgovorna pedagogija: prema osnaživanju i ravnopravnosti

Rodno odgovorna ili rodno responzivna pedagogija odnosi se na procese i poučavanja gradiva i učenja gradiva, koja obraća pozornost na specifične potrebe u učenju za sve djevojčice i dječake. Ove potrebe možemo ustanoviti tako što ćemo procijeniti izazove i propuste kada su u pitanju vještine, kompetencije i znanja djece specifičnog roda. Primjerice, može se desiti da dječacima treba dodatno pomoći kako bi razvili emocionalnu inteligenciju ili da bolje čitaju, a da djevojčicama treba dodatna potpora da govore ili se javljaju na školskom satu, ili za sudjelovanje u STEAM područjima. S obzirom na to da je ovo samo primjer, svaka učiteljica i svaki učitelj može u svojoj učionici proučiti i odrediti specifične učeničke potrebe za svaku učenicu i svakog učenika i senzibiliziran na rodnu komponentu. To znači da rodno osjetljiva pedagogija podrazumijeva da učiteljice i učitelji primijene rodno inkluzivan pristup u procesima planiranja satova, nastavnim metodama, upravljanju učionicom i evaluaciji ishoda učenja, odnosno ocjenjivanju.

Rodno odgovorna pedagogija je usko povezana s feminističkim, kritičkim mirovnim pedagogijama. Primjerice, feministica i društvena aktivistica s pseudonimom bell hooks sjedinjuje postulate feminističkih, kritičkih i mirovnih pedagogija, tako što se zalaže za ideju učionice koja je temeljena na cilju demokratskog sudjelovanja i nove vrste obrazovanja, kako bi se učenice i učenici poučavali kritičkom mišljenju na način koji se opire seksizmu i ukida patrijarhalne norme (Hooks, 1994; 2000).

Kritička pedagogija Paula Friere nas podsjeća na to da proces obrazovanja nije nikada neutralan i da ovisi o učiteljici i učitelju hoće li učionicu učiniti mjestom prakticanja slobode ili će učionica biti mjesto isporučivanja gotovih recepata (Reardon, 2006). Dužnost svake učiteljice i učitelja je da pouči učenice i učenike da nadvladaju, prevladaju i prevaziđu granice koje su im propisane spolnim, rodnim, etničkim, rasnim ili klasnim identitetom. Prema takvom stavu, obrazovanje je praksa slobode koja počiva na kritičkom, logički i znanstveno temeljenom stavu.

Također, feminizam je politika jednakosti za sve, jer ukidanje seksizma i rodnog nasilja i nejednakosti predstavlja dobrobit i za žene i za muškarce, odnosno u zajedničkom je interesu. Progresivno i cjelovito obrazovanje se stječe kroz angažiranu pedagogiju, koja od nas zahtijeva puno, ali na kraju predstavlja onaj napor gdje nastavne prakse i metode zaista naglašavaju dobrobit učenica i učenika, i njih stavljaju u središte. Razmišljanja bell hooks su povezana s promišljanjima školstva, pismenosti, svijesti i odnosa prema marginaliziranim skupinama koje je razvio Paulo Freire (2000; 2005), a čija su promišljanja bila iznimno važna za mirovne studije, pedagogiju i mirotvorni odgoj, zbog toga što iz temelja oblikuju društveno i humanistički afirmativno djelovanje u učionici.

Već je općeprihvaćeno da pedagoški pristupi ne smiju biti takvi da proizvode učeničku pasivnost i konformizam. Kurikuli i metode poučavanja moraju biti inovativni i to tako da promiču učeničko učenje i saznavanje, kao i da promoviraju rodnu ravnopravnost, a to se može uraditi samo ako se učenice i učenici motiviraju da stalno i tijekom cijelog života uče, odnosno ako njihove učiteljice i učitelji odaberu one nastavne aktivnosti i metode poučavanja koji maksimiziraju njihov kapacitet za cjeloživotno učenje i kritičko obrazovanje. Pedagogija, koja je rodno osviještena i rodno odgovorna, koristi iskustveno obrazovanje i dijalog koji osnažuje učenice i učenike da kritički reflektiraju svijet oko sebe tako što će postati angažirane članice i članovi društva koji značajno pridonose svojim zajednicama. Djeca izrastaju u takve građanke i građane samo onda kada obrazovanje podrazumijeva uključivost, priznavanje i poštovanje svih različitosti, odnosno kada je svaka osoba priznata, prepoznata i poštovana zbog svojih sposobnosti, interesa, ideja, potreba i raznovrsnih društvenih identiteta (Tolleson & Osborn, 2008).

Učiteljice i učitelji moraju inspirirati i uključiti svakakog pojedinačnog učenika i učenicu na način koji ukida rodne nejednakosti i njihovu reprodukciju, kao i sve druge oblike nejednakosti koje sprečavaju tisuće djece u Bosni i Hercegovini u napredovanju. U svijetu u kojem je toliko prisutno nasilje u svakom obliku, a ne samo rodnom, i koje se perpetuirano normalizira u svakodnevnom životu, etički je imperativ učiteljicama i učiteljima da se takvom svijetu odupru tako što će obrazovati svoje učenice i učenike na načine kojima se takav svijet mijenja, a sami učenici stječu kompetencije i vještine, sposobnosti i motivacije da ga mijenjaju nabolje. Možemo reći da su osnovna dva cilja ovakvih rodno odgovornih pedagogija u svakom području, uključujući i STEAM područja, rodna ravnopravnost i osnaživanje svih učenika i učenica. Brojni su obrazovni i društveni argumenti u prilog tome zašto djevojčice trebaju biti više i bolje uključene u STEAM područja (UNESCO, 2006) kroz zaokruženo obrazovanje koje, bez obzira na rodne, etničke, spolne, nacionalne, rasne, klasne i druge razlike, podjednako omogućuje da koriste obrazovne mogućnosti i šanse i obrazuju se u pravcu izvrsnosti i napretka na ravnopravan, suvremen i inovativan način.

MATERIJALI ZA RODNO ODGOVORNO POUČAVANJE

Rodno odgovorno poučavanje

Rodno odgovorno poučavanje uzima u obzir specifične potrebe koje sve djevojčice i svi dječaci mogu imati u procesu učenja. Te potrebe se mogu identificirati procjenom njihovih vještina i znanja. Primjerice, dječacima češće treba dodatna potpora za razvoj vještina čitanja, dok djevojčicama češće treba dodatna potpora kako bi se više aktivirale u područjima STEAM predmeta. Važno je imati na umu da su ovo samo primjeri koji služe da bolje razumijemo što znači identificirati posebne potrebe u učenju. Iz ovog primjera ne treba zaključiti da svim dječacima treba dodatna potpora u savladavanju čitanja, kao što ni svim djevojčicama ne treba dodatna potpora za uključivanje u STEAM područja.

Iznimno je važno imati na umu da **stereotipni stavovi, ponašanja i očekivanja u vezi sa spolom mogu ograničiti izbor djevojčica i dječaka glede interesiranja za različite predmete u školi, ali i njihovih potencijalnih budućih zanimanja.** Sociokulturne norme i razni oblici diskriminacije imaju snažan utjecaj na društvenu i gospodarsku ulogu koju žene i muškarci imaju u svim društvima, kao i na njihovo različito sudjelovanje na tržištu rada. Tako, manji broj žena koje se bave nekim od STEAM područja može se povezati s diskriminatornim društvenim stavovima o tome za koje su zanimanje žene sposobne ili nisu, ili o tome kakav je „posao za ženu“. Kao rezultat ovakvih, u društvu, duboko ukorijenjenih stavova, djevojčice mogu odrastati uz uvjerenje da žene nemaju sposobnosti ili inteligenciju za uspjeh u STEAM područjima, te stoga i izbjegavati uključivanje u STEAM tečajeve i karijere.

Rodno odgovorno poučavanje zahtijeva od učiteljica i učitelja da zauzmu inkluzivan rodni pristup u procesima planiranja nastave, izvođenja nastave, upravljanja razrednim odjelom i ocjenjivanja uspjeha. Jedan od važnih elemenata rodno odgovornog poučavanja je i jezik kojim se tijekom nastave koristimo. Jezik koji učiteljice i učitelji koriste u učionici može ojačati diskriminatorne rodne stereotipe, ili može promovirati rodnu inkluziju i ravnopravnost. Primjerice, učiteljice i učitelji trebaju nastojati da koriste obje rodne zamjenice kada navode

Promislimo:

Imaju li, u prosjeku gledano, dječaci i djevojčice u mom razredom odjelu neke različite potrebe u procesu učenja?

Što ja radim da prilagodim svoju nastavu njihovim različitim potrebama?

Promislimo:

Kakav je moj stav o postojanju zanimanja za žene i zanimanja za muškarce?

Kako se taj moj stav preslikava na moju nastavu?

primjere. **Prilikom planiranja sata i izvođenja nastave, učiteljice i učitelji trebaju uzeti u obzir različite potrebe učenica i učenika, proizašle iz njihovog različitog društvenog podrijetla, stilova učenja, te duboko ukorijenjenih društvenih normi koje utječu na način na koji doživljavaju sebe, svoja interesiranja i sposobnosti.** Primjerice, djevojčice mogu smatrati da je fizika više za dječake, dok dječaci mogu smatrati da je književnost više za djevojčice. Ovakve stereotipe potrebno je s djecom analizirati i kritički propitivati, a nastavni proces prilagoditi specifičnim potrebama koje iz takvih uvjerenja proizlaze. Rodno prilagođeno planiranje nastave uzima u obzir nastavne materijale, materijale za učenje, metode i tehnike rada i uređenje učionica.

Promislimo:

Jesam li sa svojim učenicama i učenicima već preispitivao/-la društvene norme koje utječu na njihov doživljaj sebe, njihovih interesiranja i njihovih sposobnosti?

Kako bih takvu raspravu mogao/-la uklopiti u svoju nastavu?

Rodno osjetljivi nastavni materijali

Pod nastavnim materijalima poglavito mislimo na udžbenike i radne bilježnice, ali i na sve dodatne materijale koje učiteljice i učitelji koriste u svojoj praksi kako bi djeci što bolje približili gradivo. S jedne strane, materijali koji se koriste u procesu poučavanja mogu utjecati na razvoj pravednog i inkluzivnog društva, ali, s druge strane, mogu podržavati, pa i poticati diskriminaciju i nejednakosti u društvu. Brzim pregledom različitih udžbenika za osnovne i srednje škole **može se uočiti da su rodni stereotipi u udžbenicima relativno česti.** Udžbenici češće prikazuju žene i djevojke kao slabe, pasivne i pokorne, u ulogama kućanica, njegovateljica i sl. Nasuprot njih, muškarci su predstavljeni kao moćni, sposobni i inteligentni, u ulogama ravnatelja, liječnika, znanstvenika ili drugih moćnih osoba u društvu. Osim toga, muški rod (on, učenik, znanstvenik itd.) najčešće se koristi za označavanje i muškaraca i žena ili općenito ljudskih bića.

Promislimo:

Kako su žene i muškarci prikazani u udžbenicima i materijalima koje ja koristim?

Tekstove i ilustracije u velikom broju udžbenika već odavno je trebalo ažurirati tako da ne promoviraju rodne stereotipe. No, dok se taj dug i spor proces ne okonča, **učiteljice i učitelji tijekom nastavnog procesa i sami mogu razvijati rodno osjetljive materijale, te prilagođavati postojeće materijale kako bi rodne stereotipe transformirali u pozitivne poruke koje promiču i podržavaju ravnopravnost spolova.** Učitelji imaju prilike naučiti učenice i učenike kako da sami kritički analiziraju rodnu zastupljenost i dekonstruiraju rodne stereotipe. Pored toga, učiteljice i učitelji mogu revidirati materijale za učenje kako bi ih prilagodili lokalnom kontekstu i svojim učenicama i učenicima prikazali mnoštvo mogućnosti, uloga i odgovornosti koje su pred njima. U tom procesu učiteljice i učitelji bi trebali koristiti rodno osjetljive nastavne metode i tehnike rada, pazeći da u aktivnostima budu jednako uključene sve učenice i učenici.

Na što sve učiteljice i učitelji trebaju obratiti pozornost kada su u pitanju udžbenici i rodno odgovorno poučavanje? Prostor za isticanje rodni stereotipa u udžbenicima nalazi se u samom tekstu udžbenika, ilustracijama i

zadacima, nalogama i pitanjima. U ovom dijelu Priručnika ukazat ćemo vam na koji način se predstavljaju rodni stereotipi kako biste ih kroz nastavni proces što učinkovitije prevazišli.

U tekstu je važno obratiti pozornost na sljedeće:

- Pruža li tekst relevantne primjere iz svakodnevnog života?
- Jesu li u tekstu navedene zamjenice za dječake i djevojčice?
- Postoje li u tekstu primjeri koji su jednako poticajni i za dječake i za djevojčice, te jesu li u primjerima jednako predstavljeni dječaci i djevojčice?
- Pojavljuju li se u pričama koje se nalaze u udžbenicima uvijek muškarci ili dječaci kao heroji, a žene ili djevojčice kao bespomoćne ili one koje treba spasiti?
- Postoje li u tekstu elementi koji favoriziraju jedan spol u odnosu na drugi?

Na ilustracijama je važno uočiti sljedeće:

- Jesu li dječaci i djevojčice, muškarci i žene u jednakom broju prezentirani na ilustracijama?
- Predstavljaju li ilustracije muškarce i žene, dječake i djevojčice u nekoj aktivnosti, ili su češće pasivni promatrači?
- Jesu su dječaci i djevojčice, muškarci i žene predstavljeni kao aktivni u nekim netradicionalnim aktivnostima, npr. da žena vozi kamion, a da muškarac pere posuđe?

Kod pitanja, zadataka i naloga je važno da se obrati pozornost:

- Jesu li aktivnosti koje oni zahtijevaju jednako prikladne i za dječake i za djevojčice?
- Potiču li aktivnosti koje oni zahtijevaju različite stilove učenja kod učenika?
- Promoviraju li aktivnosti rodne stereotipe, npr. zahtijeva li se aktivnošću da dječaci budu vođe, a djevojčice dio skupine koju vodi dječak?

KRITERIJI ZA PROCJENU I PRIJEDLOZI ZA POBOLJŠANJE NASTAVNIH LEKCIJA

Prije nego što prezentiramo prijedloge za poboljšanje lekcija u udžbenicima, neophodno je da se kratko osvrnemo na **preliminarnu analizu deset odabranih nastavnih jedinica u udžbenicima biologije, kemije, fizike, povijesti umjetnosti, informatike i tehničke kulture, koji se trenutno koriste u obrazovnim sustavima u osnovnim i srednjim školama u Bosni i Hercegovini**. Ova analiza provedena je u kolovozu 2021. godine u organizaciji UNICEF-a, s ciljem pružanja preliminarne informacije o korištenju rodno odgovornih načina poučavanja u tipičnim lekcijama iz STEAM područja. Kao takva, ova analiza ne nudi iscrpan i detaljan prikaz kompletnog gradiva koje se obrađuje u osnovnim i srednjim školama u Bosni i Hercegovini, niti daje uvid u metode poučavanja koje učitelji koriste tijekom nastave. No, ona nam pruža prvi dojam o prisustvu ili odsustvu temeljnih načela rodno odgovornog poučavanja u tipičnom udžbeniku iz kojeg uče djeca različite dobi u Bosni i Hercegovini, te predstavlja početni korak za cjelovitiju analizu. Analizom je obuhvaćen i širi kontekst, koji je podrazumijevao analizu prilagodbe kurikula individualnim stilovima i specifičnim potrebama, te prepoznavanje rodne različitosti i osjetljivosti.

Analiza se temelji na sljedećim općim načelima:

- **Različitost** – kojim se ispitivalo jesu li i koliko u lekcijama rodne razlike razvrstane, analiziraju ili rješavaju kroz obradu informacija, stvara li se svijest o rodnoj ravnopravnosti u području rada, te uzimaju li lekcije u obzir različite potrebe svih dječaka i djevojčica u procesu učenja.
- **Pravednost** – kojim se procjenjivalo promovira li lekcija kroz tekst i pitanja, zadatke i naloge, jednake mogućnosti za djevojčice i dječake.
- **Dostupnost** – koji se bavi ispitivanjem jesu li predznanja potrebna za obradu lekcije podjednako dostupna dječacima i djevojčicama.
- **Inkluzivnost** – koji se bavi ispitivanjem koliko su lekcije motivirajuće i za dječake i za djevojčice.
- **Ravnopravnost** – koji se bavi ispitivanjem promovira li i na koji način lekcija rodnu ravnopravnost.

Kriteriji analize dobiveni na temelju ovih načela podijeljeni su u dvije skupine:

A - Širi kontekst i kurikulum

B - Rodno odgovorne komponente nastavnih jedinica izvedene na temelju načela dostupnosti, različitosti, pravednosti, inkluzivnosti i ravnopravnosti, koje ćemo u nastavku teksta prikazati:

A - Širi kontekst i kurikulum:

1. Prilagodba kurikula individualnim stilovima i specifičnim potrebama:

Motivira li kurikulum (kojem pripada lekcija) općenito svojim sadržajem ili svojom strukturom učitelje/-ce i učenike/-ce da zajedno obrađuju gradivo na način prilagođen individualnim stilovima učenja i specifičnim potrebama pojedinih učenica i učenika?

2. Rodna odgovornost u kurikulumu:

Priznaju li ili prakticiraju kurikuli unutar kojih se nalaze pojedine lekcije rodno odgovorne metode STEAM pedagogije?

3. Relevantnost i kontekstualizacija nastavnih tema u odnosu na STEAM područje i društvo općenito:

Povezuju li izričito materijali u lekciji njezinu temu ili širi STEAM kontekst s njegovim utjecajem na društvo i okoliš općenito?

KRITERIJI ZA PROCJENU I PRIJEDLOZI ZA POBOLJŠANJE NASTAVNIH LEKCIJA

B - Rodno odgovorne komponente nastavnih jedinica izvedene na temelju načela dostupnosti, različitosti, pravednosti, inkluzivnosti i ravnopravnosti.

Dostupnost

1. Jesu li predznanja potrebna za obradu lekcije podjednako dostupna dječacima i djevojčicama i zašto?

Pravednost

2. Je li sadržaj lekcije takav da promovira jednake mogućnosti za djevojčice i dječake i zašto? Kako?

3. Pružaju li nastavni materijali jednake šanse učenicima i učenicama za vođenje određene aktivnosti?

Inkluzivnost

4. Motivira li lekcija i dječake i djevojčice da se uključe, ohrabre i osnaže pri usvajanju znanja? Kako?

5. Uzima li odabir teme, primjera ili jezika u lekciji u obzir interese i djevojčica i dječaka?

6. Predstavlja li sadržaj lekcije jednostrano žene ili muškarce i kako? Ima li seksističkih primjera?

7. Kako su u lekciji prikazane vrijednosti i etika autora/-ica udžbenika ili šireg društva i imaju li ove vrijednosti/stavovi rodnu komponentu (pozitivnu ili negativnu)?

Ravnopravnost

8. Promiče li nastavna jedinica/lekcija rodnu ravnopravnost i zašto? Kako?

9. Jesu li su muškarci i žene podjednako zastupljeni u lekciji?

10. Je li jezik kojim se govori u lekciji rodno stereotipan i kako?

11. Jesu li slike/vizualizacije koje su korištene u lekciji rodno stereotipne i/li

diskriminatorne i kako?

12. Jesu li u lekciji žene i muškarci jasno predstavljeni ili promovirani kao jednako proaktivni, sposobni i uspješni?

13. Pokazuju li se u lekciji slučajevi gdje postoji patrijarhalna podjela rada, ili su rodne uloge zamijenjene?

Različitost

14. Klasificiraju li se, analiziraju ili rješavaju rodne razlike kroz obradu informacija, podataka ili analize na primjerima učenja u sklopu lekcije?

15. Postoji li želja za stvaranjem svijesti o rodnoj podjeli rada i potrebi da se radi na rodnoj ravnopravnosti u području rada u sklopu STEAM-a? Zašto?

16. Uzima li lekcija u obzir različite potrebe dječaka i djevojčica za učenjem, i je li omogućen prostor da se problemi unutar nje rješavaju kroz individualne pristupe? (npr. u sekciji „Pitanja“ na kraju lekcije)

Analizirane lekcije pripadaju različitim kurikulumima, a analiza je ukazala na to da samo jedan kurikulum, i to u općim dijelovima dokumenta, napominje značaj individualnog pristupa za svaku učenicu i svakog učenika (primjerice, kao opći cilj obrazovnog procesa se navodi cjelovit razvoj dječjeg potencijala i radoznalosti kroz aktivan odnos i komunikaciju s okolinom koja ga okružuje, uz uvažavanje individualnosti učenika), dok se ostali kurikuli ne bave individualizacijom nastavnog procesa. No, i kurikulum koji promovira individualizirani pristup poučavanju temeljen na potrebama i mogućnostima svake učenice i svakog učenika, ne uzima pritom u obzir rodnu različitost i osjetljivost.

Analiza ukazuje da u kurikulumima kojima pripadaju analizirane lekcije nema elemenata na temelju kojih bi se zaključilo da promoviraju rodnu diskriminaciju ili stereotipe, kao i da se ovi dokumenti uopće ne bave pitanjima rodne osjetljivosti i odgovornosti, ni sadržajno ni metodički. Jedino što se u njima uočavalo jesu termini koje koriste, a koji su u muškom rodu, kao npr. učenik, kemičar, prirodnjak.

Kada je u pitanju analiza pojedinačnih lekcija, u narednom dijelu navest ćemo neke zanimljive nalaze.

Rodno odgovorni aspekti nastavnih jedinica senzibilizirani na temelju načela dostupnosti, različitosti, pravednosti, inkluzivnosti i ravnopravnosti

Iako to nije izravno vidljivo iz samog sadržaja lekcija, pretpostavljamo da su, kada su u pitanju rodne razlike, sva predznanja neophodna za obradu odabranih lekcija **jednako dostupna djevojčicama i dječacima na prethodnim razinama obrazovanja**. No, time se ne isključuje činjenica da postoje razlike u dostupnosti gradiva na nižim razinama obrazovanja prema drugim kriterijima, kao što je pripadnost različitim marginaliziranim skupinama. Primjerice, djeca romske nacionalnosti ili djeca iz socioekonomski ugroženih obitelji mogu imati ograničen pristup internetu i računalu, čime je njihov pristup spoznaji ograničen u odnosu na drugu djecu.

Sadržaji analiziranih lekcija ne bave se eksplicitno pitanjem jednakih mogućnosti za djevojčice i dječake, ali među njima ipak postoje razlike, prvenstveno kada su u pitanju ilustracije i primjeri koji se nalaze u lekcijama. Primjerice, iako sadržaj konkretne lekcije ne govori o mogućnostima koje na tržištu rada imaju žene i muškarci, činjenica da su samo muškarci prikazani kao znanstvenici ili umjetnici može da djeluje obeshrabrujuće na djevojčice. U dvije od deset odabranih nastavnih jedinica prezentirani su i muški i ženski likovi, dok sve ostale imaju isključivo muške likove, ili su likovi podijeljeni prema tradicionalnim ulogama (npr. muškarac je liječnik, a žena pacijentica) (vidjeti Sliku 1). Međutim, **nema diskriminatornih slika niti vizualizacija.**

Među deset analiziranih lekcija samo dvije imaju konkretne prijedloge za aktivno uključivanje djeteta u proces učenja, i to u vidu izvođenja jednostavnih eksperimenata. Ustvari, **sadržaj većine lekcija je prvenstveno usredotočen na**



Slika 1 Primjer ilustracije na kojoj je muškarac u ulozi lekara, a žena u ulozi pacijentice

Izvor fotografije: Pressfoto (Freepik)

definiranje i objašnjavanje novog gradiva, te se kao takav uopće ne bavi motiviranjem djevojčica i dječaka za uključivanje, ohrabivanje i aktivno usvajanje znanja. Sadržaj se uglavnom zadržava samo na apstraktnom, pri čemu se ne uzimaju u obzir interesiranja djece, bez obzira na to kojeg su spola. Jedan primjer zadržavanja na apstraktnim objašnjenjima je sljedeći: „Primjena računala bi se mogla podijeliti u sljedeće skupine: znanstvenotehnički proračuni i masovna obrada podataka.“ Učenicama i učenicima se dalje ne objašnjava što ove dvije skupine znače niti se navode primjeri kako bi ih oni/one bolje razumjeli i smjestili u kontekst.

Sadržaji lekcija i svi dostupni nastavni materijali (zbirke i radne bilježnice) uopće **nisu usredotočeni na poticanje djevojčica i dječaka na vođenje određenih aktivnosti**. Poželjno bi ih bilo dopuniti takvim elementima koji bi izričito ohrabivali djevojčice i dječake za pokretanje inicijative i predvođenje određenih aktivnosti u okviru STEAM područja.

Materijali u pet od deset analiziranih nastavnih jedinica **djelomice povezuju temu lekcije sa širim utjecajem koji ona ima na društvo i okoliš**, ali nema naznaka o širem STEAM kontekstu, jer su lekcije u većini slučajeva prezentirane u okviru jednog predmeta, bez povezivanja s drugim područjima i stvarnim životnim i društvenim problemima.

U dvije lekcije koje se bave interesiranjima djece tako što gradivo prikazuju kroz njima potencijalno zanimljive sadržaje, **primjeri su više prilagođeni tradicionalno dječaćkim interesiranjima** (npr. nogomet, automobili, oružje) (vidjeti Sliku 2). No, **u većini lekcija jezik je rodno neutralan** (npr. uradite, popunite itd.), izuzev činjenice da se najčešće koristi samo muški rod, npr. učenik, učitelj, biciklist, umjetnik itd., osim u slučaju jedne nastavne jedinice.



Slika 2 Ilustracija s muškim figurama i tradicionalno dječaćkim interesiranjima

Izvor fotografija: Pixabay (Pexels) / Garvin St. Villier (Pexels) / Caio (Pexels)

KRITERIJI ZA PROCJENU I PRIJEDLOZI ZA POBOLJŠANJE NASTAVNIH LEKCIJA



Kada je riječ o postojanju jednostranog prikaza ili seksističkih primjera, ne uočavaju se seksistički primjeri, ali se **neizravno stječe dojam da se muškarci bave, a žene ne bave umjetnošću niti znanošću**. Primjerice, u udžbeniku o povijesti umjetnosti za srednju školu u lekciji o umjetnosti XX stoljeća kao primjer je navedeno preko dvadeset umjetnika, a nijedna umjetnica. Isto tako, djevojčice i djevojke koje čitaju udžbenik kemije u kojem se spominju i ilustriraju isključivo znanstvenici, a da pritom nigdje nije objašnjeno zbog čega je pristup ženama u znanstvenoj zajednici bio otežan, mogu lako zaključiti da kemija nije za žene. Dakle, iako na odabranom uzorku nastavnih jedinica nisu eksplicitno odražene vrijednosti i etika autorica i autora udžbenika i šireg društva, **implicitno se u određenim lekcijama može steći dojam da su muškarci podobniji za bavljenje znanošću i umjetnošću**. No, postoje i rijetki primjeri gdje su žene prikazane kao znanstvenice, kao na Slici 3, mada se na slici jasno ne uočava je li riječ o laborantici ili znanstvenici.

Nijedna od analiziranih nastavnih jedinica ne promovira ni eksplicitno ni implicitno rodnu ravnopravnost. Nema vidljivog napora ni da se stvara svijest o rodnoj podjeli rada i potrebi da se radi na rodnoj ravnopravnosti u sklopu STEAM-a. Izuzetak je lekcija posvećena primjeni računala, u kojoj se nalaze ilustracije žena za računalom, ali ni tu se ne može govoriti o eksplicitnom naporu stvaranja svijesti jer nije ponuđeno nikakvo pitanje ili poticaj za diskusiju o ovoj temi. Tamo gdje su povijesno samo muškarci dali značajan doprinos nekom području, nema sugestija da se u današnje vrijeme žena može i treba baviti znanošću i umjetnošću.

Osim lekcije u kojoj su prikazane žene zaposlene u IT sektoru, **isključivo su muškarci prikazani i promovirani kao uspješni**. No, riječ je uglavnom o povijesnim ličnostima, a ne prikazu današnjih zanimanja, kao u primjeru poznatih kemičara ili velikih umjetnika XX stoljeća. Definitivno ima prostora za poboljšanje kada je to u pitanju, primjerice, pominjanjem žena iz područja znanosti, tehnologije i umjetnosti koje su

zaslužne za velika i važna otkrića, ali i uspješnih žena današnjice u području STEAM-a. Udžbenici nude primjere tradicionalnih rodni uloga (npr. muškarac je liječnik, graditelj, biciklist, vozač itd.), a **nema primjera zamjene tradicionalnih rodni uloga** kojima bi se djeci eksplicitno pokazalo da, primjerice, muškarac može kuhati ručak, a žena biti vozačica. Također, **nema ni primjera razvrstavanja, analize ili diskusije o rodni razlikama**.

Nijedna nastavna jedinica se ni eksplicitno ni implicitno ne bavi specifičnim potrebama djevojčica i dječaka, koje se očituju kroz njihove interese. Ove specifične potrebe djevojčica i dječaka, učiteljice i učitelji trebaju procjenjivati kontekstualno u konkretnim učionicama na terenu, poštujući sve različitosti među djevojčicama i dječacima, koje srećemo, a koje ne smiju biti izvor diskriminacije, nego polazište za pravednost i ravnopravnost.

Sveukupno, u većini nastavnih jedinica se ne poštuju načela rodno odgovornog poučavanja. Rijetke nastavne jedinice koje bar minimalno uzimaju u obzir rodnu perspektivu, uglavnom to čine kroz davanje jednakog broja ženskih i muških likova u primjerima i nuđenje ilustracija na kojima se jasno vidi sudjelovanje žena u znanstvenom životu. No, nema nijednog primjera eksplicitnog uzimanja u obzir ili analize razloga rodne neravnopravnosti u STEAM područjima, niti ima eksplicitnih pokušaja da se djevojčice ohrabre, osnaže ili više uključe, pa je prostor za poboljšanje zaista vidljiv. Ipak, treba imati u vidu da je, u većini slučajeva, neuzimanje rodne perspektive u obzir ustvari odraz općenito slabe didaktičke organizacije nastavnih jedinica koje uopće ne predviđaju aktivno sudjelovanje, raspravu ili analizu ni za djevojčice ni za dječake. Također, pojedine učiteljice i pojedini učitelji bi na temelju ovih nastavnih jedinica, a uz adekvatnu pripremu sata, mogli osmisliti rodno odgovorne nastavne jedinice, pa ovom analizom ne možemo istodobno utvrditi da se i tijekom nastavnog procesa ne uzima u obzir rodna perspektiva.

Slika 3 Primjer ilustracije na kojoj se žena bavi znanstvenim eksperimentom

Izvor fotografije: Artem Podrez (Pexels)

KRITERIJI ZA PROCJENU I PRIJEDLOZI ZA POBOLJŠANJE NASTAVNIH LEKCIJA

Prijedlozi za poboljšanje nastavnog materijala

Različitost - važno je znati!

U sklopu lekcija treba više prostora da se posveti temi rodni razlika u smislu razvrstavanja, analize ili diskusije o njima i to tako što će se kontekstualizirati lekcije u realne okolnosti života i stvaranja, kroz edukativne i inspirativne primjere. U nastavnim jedinicama i pojedinim lekcijama treba učiniti napor kako bi se stvorila kritička svijest o rodnoj podjeli rada i potrebi da se radi na rodnoj ravnopravnosti u sklopu STEAM-a. Prilikom uzimanja u obzir različitih potreba pojedinih učenica i učenika, lekcija treba omogućiti prostor da se u okviru nje problemi rješavaju kroz individualne pristupe i to tako da se angažiraju i valoriziraju i djevojčice i dječaci u procesu učenja i saznavanja, uz prepoznavanje, priznavanje i poštovanje svih njihovih različitosti, uključujući i rodnu.

32 Prijedlog za obogaćivanje nastavnih jedinica

Lekcije u kojima se govori o aktivnostima, poslovima u kojima dominiraju muškarci, kao npr. lekcije kojima se obrađuje tema graditeljstva iz predmeta tehnička kultura su vrlo izazovne i mogu stereotipno predstavljati ove poslove kao „muške“ poslove. Uloga učiteljica i učitelja jeste usredotočiti učenice i učenike da promišljaju o tome koja je uloga žena u tim područjima, a u ovom našem primjeru – u graditeljstvu. Ova problematika se može razraditi uz pomoć tehnike „Drvo problema“.

Prilikom formuliranja problema potrebno je voditi računa da se problem postavi neutralno, kao opservacija, npr. *Manji je postotak žena profesionalaca u području graditeljstva*, a ne interpretacija, npr. *Žene nisu zainteresirane za područje graditeljstva*. Korištenjem ove tehnike učenice i učenike motivirate da promišljaju o tome što bi mogli sve biti uzroci manjeg prisustva žena u području graditeljstva, kao i što su posljedice ovog problema.

Nakon što se s učenicama i učenicima izradi „Drvo problema“, blagotvorno je da se pređe na tehniku „Drvo rješenja“. Ova tehnika se izvodi na isti način kao i „Drvo problema“, samo što se na mjestu gdje se u prethodnoj tehnici pisao problem, sada problem preformulira u rješenje. Ako nam je problem glasio: *Manji je postotak žena profesionalaca u području graditeljstva*, rješenje će glasiti: *Jednak je postotak žena profesionalaca i muškaraca profesionalaca u području graditeljstva*. Proces rada je isti kao i u tehnici „Drvo problema“, pa se sada učenice i učenici usredotočuju na otkrivanje uzroka i posljedica ovog rješenja.

Kada se završi primjena tehnike „Drvo rješenja“, blagotvorno je da se s učenicama analiziraju uzroci koji su navođeni na „Drvetu problema“, s uzrocima na „Drvetu rješenja“. Istu analizu je blagotvorno raditi i s posljedicama.

„**Drvo problema**“ je tehnika koja nam pomaže da vizualno prezentiramo i analiziramo određeni problem, otkrijemo uzroke i posljedice do kojeg može dovesti. Prvi korak u izvođenju ove tehnike jeste formuliranje problema. Ova tehnika je blagotvorna jer omogućuje učenicama i učenicima promišljanje o uzrocima i posljedicama nekih problema, a tom prilikom moraju analizirati probleme, te uspostaviti uzročne odnose. Prilikom izrade „**Drveta problema**“ učenice i učenike je važno poticati na dublju analizu, postavljajući im dodatna pitanja – „**A što uzrokuje ovo?**“ Važno je da njihova analiza problema ne ostane na površini i da se ne identificiraju samo primarni, očigledni ili lako vidljivi uzroci, već i oni sekundarni. Što više puta postavite pitanje „**Što uzrokuje ovo?**“, to ćete ulaziti dublje u korijene problema. Isto tako, potrebno je ponavljajte, a posljedica toga će biti pitanje „**A do čega će dovesti ovo?**“ Motivirajte učenice i učenike da sagledaju i kratkoročne, ali i dugoročne posljedice problema.

KRITERIJI ZA PROCJENU I PRIJEDLOZI ZA POBOLJŠANJE NASTAVNIH LEKCIJA

Pravednost - važno je znati!

Sadržaji lekcija mogu biti pravedniji u smislu da promoviraju jednake mogućnosti za djevojčice i dječake. U postojećim lekcijama ili se ovo pitanje isključuje u potpunosti ili se sadržajima normaliziraju rodne razlike i neravnopravnosti kroz sliku, tekst, te brojne navedene primjere. Učiteljice i učitelji trebaju se i eksplicitno baviti pitanjem jednakih mogućnosti za sve ljude bez obzira na rod i spol. Sadržaji lekcija i svi dostupni nastavni materijali (zbirke i radne bilježnice) mogu biti obogaćeni tako da se usredotoče na jednako poticanje i djevojčica i dječaka za vođenje određene aktivnosti. Brojne lekcije mogu biti poticajnije za sve učenice i učenike, tako što će nuditi relevantna pitanja, primjere i vježbe, a ne isključivo objašnjenja znanstvenih pojmova.

34 Prijedlog za obogaćivanje nastavnih jedinica

Radi omogućivanja učenicama i učenicima jednakih mogućnosti, strategija „Slagalice“ je vrlo interesantna jer ih stavlja u jednake pozicije, a opet ih usmjerava jedne na druge i na kooperativnost. Teme koje im možete zadati mogu biti različite, u vezi s gradivom koje se obrađuje, ali isto tako i u vezi s utjecajem žena na razvoj znanosti, umjetnosti, tehnologije i drugog. Jedna tema kojom bi učenici i učenice mogli/-le da se bave na predmetu informatika jeste „Uloga žena u razvoju informacijske tehnologije i značaj prvih programera, koji su ustvari bili programerke“.

Slagalice se kao strategija koristi u kooperativnom učenju. Pomoću ove strategije učimo učenice i učenike kako da uče jedni od drugih, tj. na koji način da jedni drugima pojašnjavaju ili svoje stavove ili određene teorije, pojmove, događaje, studije slučaja, intervencije i sl. Učenice i učenici se u ovoj strategiji dijele u matične i ekspertne skupine. Podjela može da se vrši na temelju oblika papirića i njihovih boja. Ako su oblici papirića kriteriji za formiranje ekspertnih skupina, onda su boje kriteriji za formiranje matičnih skupina. Broj oblika ovisi o tome koliko ekspertnih skupina želimo imati, dok broj boja ovisi o tome koliko matičnih skupina želimo imati.

Kako određujemo broj ekspertnih skupina? Određujemo ih tako što moramo znati što će učenice i učenici u tim ekspertnim skupinama raditi. Dakle, koliko tema, pojmova, teorija, događaja, studija slučaja itd. će proučavati. Kada ovo odredimo, onda znamo i koliko ekspertnih skupina pravimo.

Sada ćemo simulirati formiranje ekspertnih i matičnih skupina. Primjerice, odlučimo imati četiri ekspertne skupine, jer radimo na razumijevanju četiri pojma. Za te četiri skupine izradimo četiri oblika papirića, primjerice: krug, trokut, kvadar i šesterokut. Ako u skupini sa kojom radimo imamo 20 učenica i učenika, to znači da će se one/oni dijeliti u četiri ekspertne i pet matičnih skupina, što znači da nam treba pet boja, primjerice: žuta, crvena, plava, zelena i ljubičasta. Za svaku učenicu i učenika oblik se nalazi u maloj omotnici. Učenice i učenici prvo formiraju matične skupine pomoću boja koje su izvukli. Nakon formiranja matičnih skupina, dobivaju zadatak da, pomoću oblika, formiraju ekspertne skupine u kojima razmatraju zadate pojmove ili nešto drugo.

Nakon što završe ovu aktivnost u ekspertnim skupinama, vraćaju se u svoje matične skupine i jedni drugima objašnjavaju svoje pojmove. Cilj ove strategije jeste da učenice i učenici uče jedni drugima prezentirati svoja znanja, tj. učiti jedni od drugih.

Vrlo važno je znati da je ovu strategiju dobro koristiti onda kada učenice i učenici već imaju neka saznanja o materijalu na kojem rade. Nije zahvalno da se koristi u situacijama kada se obrađuje neko, za njih, potpuno novo područje, jer nismo sigurni da će ga moći samostalno razumjeti na adekvatan način. Zato je ova strategija blagotvorna kada je riječ o primjeni znanja ili sagledavanju nekih pojmova i teorija iz različitih kutova.

KRITERIJI ZA PROCJENU I PRIJEDLOZI ZA POBOLJŠANJE NASTAVNIH LEKCIJA

Dostupnost - važno je znati!

Nije moguće na temelju samog sadržaja lekcija zaključiti koliko predznanja učenice i učenici imaju za pojedine lekcije iz prethodnog školovanja, i jesu li im podjednako dostupna takva predznanja. No, u metodičkim preporukama, neophodno je učiteljicama i učiteljima ukazati na problem dostupnosti, uzimajući u obzir različite oblike marginalizacije.

Prijedlog za obogaćivanje nastavnih jedinica

Učiteljica i učitelj mogu s učenicama i učenicima razraditi problem nedostupnosti interneta za neku djecu u školi i pomoći im u traganju za rješenjima tog problema. Na taj način djeca se stavljaju u situaciju da rješavaju problem iz pravog života, pritom osvještavajući posljedice koje nedostupnost određenih resursa može imati u njihovoj zajednici. Poželjno je da učiteljica i učitelj najprije modeliraju, tj. prikažu proces rješavanja problema na nekom primjeru, a zatim da podijele učenice i učenike u skupine i prate njihov razvoj. Smisao tehnike je da se osvijesti društveni problem i vježba proces rješavanja problema iz stvarnog života, pa nije od ključne važnosti da se tijekom sata zaista dođe do izvodljivog rješenja, iako je i to moguće. Popis pitanja u primjeru modela rješavanja problema nije iscrpan, pa ga učiteljica i učitelj mogu prilagođavati potrebama razreda i konkretnog problema.

MODEL RJEŠAVANJA PROBLEMA

Definirajmo problem!

- Šta već znamo o problemu?
- Zašto je to tako?
- Šta još uvijek ne znamo i kako to možemo saznati?
- Šta su potencijalne teškoće pri rješavanju ovog problema?
- Šta je krajnji cilj - kako ćemo znati da je problem riješen?

Razmislimo o problemu!

- "Oluja mozga" – nabrojimo što više rješenja, bez obzira na to jesu li moguća...
- „A šta bi bilo kad bi...“ – razmislimo o što više mogućnosti...
- Kako su drugi rješavali slične probleme?
- Razmotrimo sve ideje i suzimo izbor na one izvodljive..
- Postoje li neke olakotne okolnosti koje možemo iskoristiti?
- Ko/šta bi nam moglo pomoći u rješavanju problema?

Isplanirajmo rješenje!

- Koje bi od ponuđenih rješenja moglo biti najizvodljivije?
- Kako možemo znati da li će funkcionirati?
- Šta sve trebamo uraditi da bismo isprobali ovaj plan?
- Napravimo listu zaduženja za članove grupe.
- Napravimo detaljan plan i vremenski raspored aktivnosti.

Isprobajmo rješenje!

- Moramo biti strpljivi.
- Moramo biti uporni.
- Moramo praviti pogreške.
- Moramo učiti iz pogrešaka da bismo ih ispravili i izbjegli ubuduće.
- Ne smijemo odustati.

Evaluirajmo rješenje!

- Da li smo uspjeli riješiti problem?
- Šta smo tačno uspjeli, a šta još može da se popravi?
- Šta nam je pomoglo pri rješavanju problema?
- Šta su bile najveće poteškoće?
- Šta smo naučili kroz ovaj proces?
- Jesmo li mogli nešto drukčije uraditi?
- Kako bismo drugi put postupili?

KRITERIJI ZA PROCJENU I PRIJEDLOZI ZA POBOLJŠANJE NASTAVNIH LEKCIJA

Inkluzivnost - važno je znati!

Lekcije bi trebale sadržavati konkretne prijedloge za aktivno uključivanje svakog djeteta u proces učenja, a ne samo definicije i objašnjavanje novog gradiva. Sadržaji lekcija moraju u prvi plan staviti motivaciju i djevojčica i dječaka za uključivanje, ohrabrivanje i aktivno usvajanje znanja. Cilj je prevazići općenito zamoran, neinspirativan i/ili pretjerano tehnički ili znanstveni prikaz gradiva, pri čemu se ne uzimaju u obzir interesi djece, bez obzira na to kojeg su roda. Inovativan, interaktivan i kritički pristup učenju, djeci potencijalno zanimljivi sadržaji, primjeri i jezik prilagođeni i interesiranjima djevojčica i interesiranjima dječaka, kao i njihovim motivacijama da uče i napreduju bez obzira na tradicionalne rodne podjele rada koje postoje u obrazovanju, znanosti, tehnologiji, umjetnosti, inženjerstvu i matematici – sve su to elementi kojima bi se nastavni sadržaji mogli značajno poboljšati. Lekcije moraju prikazivati gradivo kao nešto što nije odvojeno od konteksta i stvarnog života, i to tako da se ne normaliziraju rodni stereotipi ili nejednakosti, te da se učine vidljivim žene znanstvenice i djelatnice u raznim sferama STEAM-a.

Prijedlog za obogaćivanje nastavnih jedinica

Lekcije koje aktivno ne uključuju učenice i učenike u proces stjecanja znanja i vještina učiteljica ili učitelj mogu obogatiti na sljedeće načine, koristeći tehniku „Obilazak galerije“. Tako npr. učenice i učenici mogu na nastavi glazbene kulture raditi na kreiranju zvukova uz pomoć različitih objekata, koje pronalazimo oko sebe, izmišljaju instrumente i slično. U kreiranju sudjeluju i djevojčice i dječaci i podjednako se motiviraju za sudjelovanje. Kreiranje proizvoda može se vršiti i na nastavi iz drugih STEAM predmeta, tako da ti proizvodi budu u vezi s teorijom koju učenice i učenici izučavaju.

„Obilazak galerije“ je tehnika kojom se na drukčiji način, od obične prezentacije urađenoga, učenice i učenici nakon zajedničkog rada, upoznaju sa svojim produktima. Ova tehnika se izvodi tako što učenice i učenici na zidovima učionice zakače svoje flip chart papire, ili po stolovima poredaju neke druge produkte, pa kreću u obilazak. Važno je da prilikom obilaska proizvoda, pored svakog stoje po dva člana skupine, dječak i djevojčica, mladić i djevojka, kako bi onima koji su došli da promatraju, prezentirali zajednički rad. Vrlo je bitno da se obrati pozornost na to da i dječaci i djevojčice dobiju jednako priliku prezentirati radove svojih skupina.

KRITERIJI ZA PROCJENU I PRIJEDLOZI ZA POBOLJŠANJE NASTAVNIH LEKCIJA

Ravnopravnost - važno je znati!

Lekcije u udžbenicima trebaju promicati rodnu ravnopravnost, te pojašnjavati i povijesne i današnje nepravde, odnosno zašto su privilegije koje nastaju u STEAM područjima, te u životu i društvu općenito temeljene na rodnim razlikama i kako ih prevazići. Udžbenici trebaju podjednako predstavljati žene i muškarce u lekcijama, ilustracije u lekcijama trebaju uključivati i žene i muškarce, i djevojčice i dječake, i to tako da ih ne dijele prema tradicionalnim ulogama i rodnoj podjeli rada. Slike i ilustracije, te razne vizualizacije, ne samo da ne smiju biti diskriminatorne ili stereotipne, nego moraju biti afirmativne u smislu ravnopravnog sudjelovanja svih. U lekcijama moraju biti prikazane i uspješne žene u raznim područjima, a ne samo muškarci, a učiteljice i učitelji trebaju u svakom pogledu afirmirati netradicionalnu rodnu podjelu rada i obrnutih rodnih uloga.

40 Prijedlog za obogaćivanje nastavnih jedinica

Lekcije iz predmeta fizika i kemija, koje pored opisa, definicija znanstvenih pojmova, sadrže i tekstove o muškarcima koji su se bavili proučavanjem tih sadržaja o kojima djeca uče, neophodno je obogatiti razgovorom s učenicima i učenicima o tome zašto muškarci dominiraju u ranijem razdoblju u ovim znanostima. Taj razgovor se može voditi uz pomoć strategije pod nazivom „Šest šešira“. Koristeći ovu strategiju možete s učenicima i učenicima razgovarati o problemu pod nazivom *Žene se rijetko spominju kao znanstvenice u teorijama o kojima učimo*. Također, ova strategija je blagotvorna da se s učenicima i učenicima razgovara o izgledu udžbenika, njegovim ilustracijama, ukoliko udžbenik obiluje ilustracijama na kojima se nalaze dominantno muški likovi, predstavljeni i kao znanstvenici ili umjetnici i u službi ilustriranja određenih pojmova o kojima lekcije govore. Tada problem može da se formulira kao: *U lekcijama našeg udžbenika (navesti naziv predmeta čiji udžbenik se komentira) dominiraju ilustracije s muškim likovima*.

„Šest šešira“ je strategija koja omogućuje sagledavanje različitih aspekata problema, uzimanje u obzir više perspektiva, potičući istodobno lateralno i kreativno mišljenje. „Šest šešira“ nije strategija za izravno rješavanje problema, ona nam pomaže u sagledavanju i analiziranju mogućih rješenja ili se boljoj pripremi za nastupajuće promjene. „Šest šešira“ je strategija koja potiče razvoj kreativnosti, kritičkog mišljenja, pridonosi napredovanju komunikacije u timu, pomaže u rješavanju problema i donošenju odluka. Ona nas uči kako: dijeliti mišljenje na šest različitih načina, istraživati svaku situaciju ili problem iz šest različitih kutova i uštedjeti na vremenu kada je rad na sagledavanju nekog problema, pojma, teorije, zadatka u pitanju. U strategiji „Šest šešira“, svaki od šešira ima, osim svoje boje, i svoju funkciju i kut sagledavanja problema, situacije, zadatka i slično. Boja i funkcija su međusobno povezane.

Bijeli šešir – bijela boja je neutralna i objektivna, zato je bijeli šešir zaokupljen činjenicama i brojevima. Kada stavimo bijeli šešir tada postavljamo neka od sljedećih pitanja: „Što znamo o tome?“, „Koje nam informacije trebaju?“, „Što bi trebali pitati?“, „Je li to činjenica ili mišljenje?“, „Imamo li dokaz za tu tvrdnju?“ Bijeli šešir se koristi kako bismo usredotočili pozornost na informacije koje imamo ili nam nedostaju.

Crveni šešir – crveno je pokazatelj ljutnje, bijesa, tj. emocija, pa nam zato ovaj šešir omogućuje da stvar promatramo iz kuta emotivne strane. Kada je crveni šešir u uporabi, imamo priliku iskazati svoje emocije i intuiciju bez bilo kakvog objašnjavanja. Naše emocije postoje i crveni šešir vam daje dozvolu da ih iskazujemo. Primjerice: „Osjećam uzbuđenje pri pomisli na...“ „Ova ideja me plaši.“ „Ljutnju mi izaziva pomisao da...“

Crni šešir – crna je negativna boja, pa nam u ovoj strategiji crni šešir obuhvaća negativne aspekte, tj. razloge zbog kojih se nešto ne može učiniti. Crni šešir nas poziva na oprez. On nas čuva od nepromišljenih odluka koje bi mogle biti štetne. Crni šešir nas upozorava na rizik i na moguće nedostatke naših odluka i razmišljanja. Bez crnog šešira mi bismo stalno bili u nevolji. Bez obzira na to, crni šešir ne treba koristiti često, jer tada može biti opasan po ideje i kreativnost.

Žuti šešir – žuta boja je sunčana i pozitivna, pa je žuti šešir optimista i podrazumijeva nadu i pozitivno mišljenje. Pod žutim šeširima nastojimo pronaći sve ono što je pozitivno. To možemo učiniti postavljajući neka od sljedećih pitanja: „Što su prednosti?“, „Tko će imati koristi od toga?“, „Kako će se blagotvorni učinci odraziti na korisnike?“, „Koje su ostale vrijednosti ove ideje?“

Zeleni šešir – zeleno je boja trave, vegetacije, koja je obilna, pa samim tim zeleno podrazumijeva kreativnost i rađanje novih ideja. Zeleni šešir je kreativni šešir. On je namijenjen planiranju i stvaranju novih ideja. Pod zelenim šeširima možemo predlagati promjene i alternative predloženim idejama. On nam omogućuje raspravu o različitim mogućnostima. Kada koristimo zeleni šešir svi stvaramo.

Plavi šešir – plava boja je hladna i boja neba, koje je iznad svega drugog, zato je plavi šešir zadužen za kontrolu i organizaciju procesa mišljenja, kao i korištenja ostalih šešira. Plavi šešir je namijenjen razmatranju samog procesa mišljenja. Primjerice, možemo se zapitati što ćemo sljedeće učiniti ili u čemu smo do sada uspjeli. Plavi šešir možemo koristiti na početku rasprave kako bismo odlučili o čemu ćemo raspravljati i što očekujemo od rasprave, te na koji način će rasprava teći. On nam može pomoći u dogovaranju rasporeda korištenja ostalih šešira. Plavi šešir može poslužiti za razmatranje učinjenog na kraju rasprave, tj. za evaluaciju cijelog procesa rasprave.

Nastavne metode

Frontalni oblik nastave u kojem je učenica i učenik pasivan primatelj informacija, a učiteljica i učitelj ti koji su aktivni može dovesti do razvoja konformizma kod učenica i učenika. **Kako bi se učenice i učenici adekvatno razvijali, važno je koristiti metode i tehnike rada koje poboljšavaju učenje učenica i učenika, utječu na razvoj svih segmenata ličnosti, ali i promiču rodnu ravnopravnost.** Tijekom školovanja učenice i učenici bi trebale shvatiti da je učenje cjeloživotni proces. Kako bi učenice i učenici ovo shvatili učiteljice i učitelji trebaju da se usredotoče na njihove interese, sposobnosti, talente i mogućnosti. To znači da primjenjuju nastavu usredotočenu na učenicu i učenika koja koristi dijalog u svrhu razvoja kritičkog mišljenja kod učenica i učenika, kako bi postali angažirane građanke i građani i značajno pridonosili svojoj zajednici. Ovakvo obrazovanje podržumijeva i poštovanje različitosti, što znači da svaku učenicu i učenika treba prepoznati i poštovati zbog njihovih vlastitih sposobnosti, interesa, ideja, potreba. Uključivanjem svih učenica i učenika u nastavni proces, učiteljica i učitelj mogu preduprijeti nastajanje i podržavanje rodne neravnopravnosti.

Kada su u pitanju **interaktivne metode** koje su posebice važne i upotrebljive u STEAM područjima, izdvojit ćemo model poučavanja „5E“, osmišljen i promoviran u sklopu BSCS centra (engl. *Biological Sciences Curriculum Study*). Ovaj model promovira konstruktivistički pristup učenju, temeljen na pet faza učenja: uključivanje, istraživanje, objašnjavanje, razrađivanje, vrednovanje (engl. *engagement, exploration, explanation, elaboration, evaluation*). Vrlo je prikladan za poticanje aktivnog učenja u prirodnim znanostima, a često se upotrebljava u okviru STEM/STEAM modela. Riječ je o fazama poučavanja koje se pratiti tijekom nastavnog procesa, a ovo su indikatori koji ukazuju na postojanje svake od faza tijekom nastave:

Promislimo:

Koje metode poučavanja dominiraju u mom stilu poučavanja?

Kako bih sve mogao/-la da ih poboljšam da bi bile više usredotočene na različite potrebe svih mojih učenika?

Uključivanje (Engagement)

- Učiteljice i učitelji propituju predznanje i ideje koje učenice i učenici već posjeduju.
- Učiteljice i učitelji integriraju sadržaje iz različitih znanstvenih disciplina.
- Učiteljice i učitelji prikazuju učenicama i uenicima stvarne probleme.

Istraživanje (Exploration)

- Učiteljice i učitelji vode učenice i učenike kroz proces analize i tumačenja prirodnih pojava i društvenog ponašanja.
- Učenice i učenici se ohrabruju da upotrijebe znanstvene vještine kao što su promatranje, propitivanje, istraživanje, testiranje, predviđanje, pretpostavljanje i komuniciranje s drugim učenicama i uenicima.
- Učiteljice i učitelji navode učenice i učenike da postavljaju pitanja, planiraju i pilotiraju istraživanja.
- Potiče timski rad kod učenica i učenika.

Objašnjavanje (Explanation)

- Učiteljice i učitelji ohrabruju učenice i učenike da pojmove objašnjavaju vlastitim riječima, da u svojim objašnjenjima nude dokaze i potvrde, te da sudjeluju u diskusiji.

Razrađivanje (Elaboration)

- Učiteljice i učitelji potiču učenice i učenike na primjenu znanstvenih pojmova i vještina u stvarnim situacijama.

Vrednovanje (Evaluation)

- Učiteljice i učitelji pružaju povratnu informaciju i testiraju znanje, razumijevanje i vještine učenica i učenika.

Promislimo:

U kojoj mjeri već primjenjujem neke od 5E načela u svojoj nastavi?

Koje nastavne jedinice bih mogao/-la poboljšati koristeći 5E model?

Komunikacija u nastavi

Jezik često određuje kako ljudi shvaćaju i razumiju stvarnost. On je jedan od najmoćnijih alata za definiranje i jačanje rodni odnosa i može se koristiti za promicanje inkluzije i rodne svijesti ili za jačanje rodni predrasuda i stereotipa. Jezik koji učiteljice i učitelji koriste predstavlja važan model za učenice i učenike i širu zajednicu. Ono čega trebamo biti svjesni jeste da su i **učiteljice i učitelji, kao i sva ljudska bića, podložni rodni predrasudama i stereotipima, koji su nastali na temelju njihove socijalizacije, obrazovanja i iskustva. Tako njihova komunikacija, i verbalna i neverbalna, može odražavati nesvjesne pretpostavke o rodni ulogama.** Svojom verbalnom komunikacijom oni mogu i nehotično obeshrabriti djevojčice da se bave znanošću, govoreći im, primjerice, da su „roboti i igrice za dječake“ ili da je „književnost za djevojčice“. I neverbalni znakovi, kao što su kolutanje očima, podizanje obrva ili smijanje na odgovore ili pitanja koje učenica postavi, mogu ukazati na učiteljčine i učiteljeve rodno stereotipne stavove. Isto tako, ukoliko dječak plače, učiteljica i učitelj mu mogu reći da se prestane tako ponašati, jer se tako ponašaju djevojčice. Iz toga on može zaključiti da za dječaka nije dobro da iskazuje emocije, što će kasnije utjecati na njegove izbore i načine ponašanja, ali i da su djevojčice slabe, jer samo one plaču. Očekivanjem da svi dječaci trebaju voljeti i igrati nogomet, te da se djevojčice ne mogu uključiti u nogometnu utakmicu, izravno se ograničava mogućnost izbora i dječacima (koji bi umjesto nogometa radije radili nešto drugo) i djevojčicama (koje bi radije igrale nogomet). Bezbroj je takvih primjera kojima se postupno, često bez loše namjere, djeci nameću očekivanja i predrasude o tome što je „za dječake“ a što je „za djevojčice“, čime im se sužava mogućnost izbora i ostvarivanja osobni potencijala, bez obzira na to je li riječ o tradicionalno „muškim“ ili tradicionalno „ženskim“ interesiranjima.

Promislimo:

Kakvi su moji stavovi o rodni ulogama i očekivanjima?

Šaljem li svjesno ili nesvjesno djeci poruke da je neka boja, igra ili zanimanje dobro samo za dječake ili samo za djevojčice?

Kako bih mogao/-la kroz svoj rad uvjeriti djecu da su sve igre, sportovi, predmeti, zanimanja, jednako pogodni i za dječake i za djevojčice?

Uređenje interijera

Pored adekvatne komunikacije o rodni ulogama i stereotipima, za adekvatno izvođenje sata, **neophodno je obratiti pozornost na raspored klupa u učionici, tj. način na koji se fizički organizira komunikacija među djecom i nastavnim osobljem.** Veliki nedostatak raspoređivanja klupa u redove je to što može pojačati mnoge tradicionalne procese socijalizacije. Učiteljica i učitelj se vide kao stručnjaci koji učenicama i učenicima „daju“ znanje, umjesto da ih aktivno angažiraju u izgradnji znanja. Obično one učenice i učenici kojima je manje ugodno govoriti, javljati se i iznositi svoje mišljenje, sjede straga u klupama i manja je vjerojatnoća da će sudjelovati, osim ako se učiteljica i učitelj ne potrude da ih posebno uključe. Drukčiji raspored, poput raspoređivanja klupa u manje skupine ili sjedenja u polukrugu ili krugu, može potaknuti sve učenice i učenike na aktivno sudjelovanje. Tamo gdje to nije moguće, potrebno je razmisliti o tome da se učenice i učenici rotiraju svaki sat, tako da svi imaju priliku sjediti na različitim pozicijama tijekom jedne školske godine. Osim samog rasporeda klupa, u rodno odgovornom poučavanju je bitno da se vodi računa i o tome kako sjede djevojčice i dječaci, dijele li klupe, ili su više homogenizirani. Vrlo je važno ohrabriti ih da dijele klupe, da sjede jedni s drugima, kako bi razbili barijere, razumjeli se i poštovali i radili zajedno ka zajedničkom cilju. Za razvoj poštovanja i međusobnog uvažavanja neophodno je da učiteljica i učitelj njeguju sigurno i inkluzivno okruženje za sve učenice i učenike, koje uključuje razvoj socioemocionalni kompetencija.

Promislimo:

Kakav raspored koristim u svojoj učionici?

Mogu li poboljšati komunikaciju ukoliko bih nešto promijenio/-la u tom rasporedu?

Povratne informacije

Učenice i učenici u učionicu dolaze s vrijednostima i rodnim konstruktima koje su stekli zahvaljujući obitelji i društvu. Dužnost učiteljica i učitelja je da ne pridonose razvoju rodno stereotipnih stavova, da ne koriste uvredljiv jezik prilikom davanja povratnih informacija, jer on može produbiti rodne stereotipe, te da na bilo kakav način ne daju učenicama i učenicima do znanja da nisu vrijedni obrazovanja. Nasuprot tome, učiteljice i učitelji mogu poboljšati uspjeh i raditi na razvoju samopouzdanja učenica i učenika, pružajući konstruktivne povratne informacije na ohrabrujući način koji potiče njihovo učenje i kritičko mišljenje. Uporaba jezika prilagođena rodu u učionici tretira dječake i djevojčice kao ravnopravne partnere i pruža sigurno okruženje za učenje za sve.

Konstruktivna povratna informacija je dvosmjernan proces koji uključuje i učiteljicu i učitelja, kao i učenicu i učenika. Učiteljice i učitelji bi trebali nastojati da stvore okruženje u kojem se daju i primaju povratne informacije na adekvatan način radi poboljšanja i napretka i jednih i drugih. Učiteljica i učitelj bi također trebali ohrabrivati učenice i učenike da daju povratne informacije kako bi poboljšali i proces učenja i poučavanja. Primjerice, ako je učitelj muškarac, djevojčicama može biti posebice teško da daju povratne informacije. Stoga učiteljice i učitelji moraju uložiti izvjestan napor kako bi pružili i ohrabрили učenice i učenike na davanje povratnih informacija, uspostavljajući odnos povjerenja i poštovanja.

Adekvatna povratna informacija sadrži nekoliko karakteristika: specifična je i sustavna, usredotočena je izravno na učenicu i učenika, daje informaciju o kompetentnosti, opisuje trenutačno postignuće i motivira učenicu i učenika da se uspoređi sa samim sobom, te ukazuje na uloženi napor. Učiteljice i učitelji koji su autoritarni u svojim povratnim informacijama, te koji teže generaliziranju i omalovažavanju, mogu izazvati sram i strah, koji nikako ne odgovaraju adekvatnom poučavanju i ne potiču učenje kod učenica i učenika. Davanjem povratnih

informacija kojima se učenica i učenik ponižava (npr. „Ti to nikad nećeš moći uraditi.“), utječe se na smanjenje njezinog i njegovog samopouzdanja. Također, povratne informacije koje su općenite, nespecifične, nisu od pomoći učenicima. (Primjerice, „Odlično ste ovo uradili.“) Povratne informacije kojima se potiče natjecateljsko ozračje u razrednom odjelu mogu utjecati na to da se određene učenice i učenici osjećaju manje vrijednima u usporedbi s drugima. (Primjerice, „Ti uvijek uradiš najbolje od svih drugih učenica i učenika u razrednom odjelu.“)

Nekoliko savjeta kako možete dati konstruktivnu povratnu informaciju učenici i učeniku:

- **Recite im šta su dobro uradili.**

Prilikom davanja povratne informacije o tome što je učenik i učenica dobro uradio/-la neophodno je personalizirati pojašnjenje i da ukazete na neko posebno ponašanje, vještinu, znanje. Reći učenici: „Iz tvog eseja se vidi koliko si pametna“ je veoma ohrabrujuće, ali učenica ne može znati na što ste točno mislili kada je njezin odgovor u pitanju. Prikladna povratna informacija bi glasila: „Mirjana, sviđa mi se kako si strukturirala esej. Imaš vrlo jasnu uvodnu rečenicu o temi o kojoj govoriš. Esaj obiluje odličnom argumentacijom u glavnom dijelu. Koristiš različite vrste argumentacije, što je osobito pohvalno.“

- **Koristite povratnu informaciju kako biste potakli učenicu i učenika na promjenu**

Učenice i učenici neće uvijek raditi ispravno i davati točne odgovore. Pogreške su bitan dio učenja. Kada učenice i učenici naprave pogreške, važno je ukazati im na pogreške i pomoći im da ih isprave, bez srama. Tijekom procesa nikako nije dobro dati općenitu povratnu informaciju, kao npr. „Ovaj odgovor je pun nelogičnosti.“ S ovom informacijom učenica i učenik ne znaju gdje bi se odgovor trebao ispraviti, jer da su znali bolje, uradili bi. Stoga, povratnu informaciju treba iskazati na sljedeći način: „Iz tvog odgovora se vidi da si uložio trud i učio o sistematizaciji životinja. Međutim, odgovori na pitanja koja su se ticala sisara nisu bili točni. Potrudi se bolje savladati ovu skupinu životinja.“

- **Ukažite na proces promjene**

Vodite svoje učenice i učenike da utvrde koje korake trebaju poduzeti kako bi postigli bolji rezultat. Primjerice, „Obrati pozornost na svoj esej i zaokruži rečenice koje podržavaju tvoju argumentaciju, a precrtaj one koje je ne podržavaju. Zatim prepisi esej ponovo tako da svaki odlomak u njemu ima tematsku rečenicu, relevantnu argumentaciju i završnu rečenicu.“

- **Nučite učenice i učenike da razmisle o vlastitim naporima**

Postavljanje strateških pitanja može pomoći učenicama i učenicima da ocijene i vode svoj proces učenja. Pomaže im u preuzimanju vlasništva nad svojim radom i znaju kako ga poboljšati. Primjerice, „Kakva je struktura odlomka?“, „Koje ste aspekte ove strukture koristili u ovom odjeljku?“, „Koje ste zaboravili?“, „Što trebate raditi kako biste poboljšali svoj rad?“

I na kraju, pozovite učenice i učenike da vama daju povratne informacije. To možete uraditi na dva načina, jedan je anonimno, a drugi je javno. Za početak nije loše da bude anonimno, poput kutije s prijedlozima u učionici. Ako ste otvoreni za to, njihove povratne informacije mogu vam pomoći da prevladate rodnu pristranost i poboljšate svoje vještine poučavanja. Nučite ih kako dati konkretne i konstruktivne povratne informacije i modelirajte svoju spremnost za učenje. Možete ih zamoliti da razmisle o različitim pitanjima, ovisno o tome što želite znati ili želite primijetiti, kao što su:

- Što im se svidjelo na današnjem satu?
- Kako su vaše povratne informacije podržale ili spriječile njihovo učenje?
- Kakav način izražavanja pomaže djevojčicama i dječacima da se osjećaju uključenima?
- Da oni predaju na satu, što bi uradili drukčije?

SAŽETAK I PREPORUKE ZA UČITELJICE I UČITELJE O RODNO ODGOVORNIM METODAMA POUČAVANJA

Rodno osjetljiva pedagogija odnosi se na procese poučavanja i učenja koji naglašavaju specifične potrebe učenja kod djevojčica i dječaka. Ove specifične potrebe mogu se identificirati procjenom izazova i praznina u vještinama i znanjima za oba spola i pojedinačne učenice i učenike u svakoj učionici. Naprimjer, dječacima će možda trebati dodatna podrška za razvoj vještina čitanja ili emocionalne inteligencije, dok će djevojčicama biti potrebna dodatna podrška da bi govorile na času ili u STEAM predmetima. Rodno osjetljiva pedagogija poziva nastavnike da zauzmu inkluzivan rodni pristup u procesima planiranja nastave, nastavne prakse, upravljanja razredom i ocjenjivanja uspjeha.

Uporaba jezika u učionici, na satu i izvannastavnim aktivnostima

Jezik koji učiteljice i učitelji koriste u učionici ili u izvannastavnim aktivnostima može ili ojačati negativne rodne stereotipe ili promicati rodnu uključenost i ravnopravnost. Učiteljice i učitelji bi trebali koristiti obje rodne zamjenice kada navode primjere i s poštovanjem se odnositi prema svim đacima, bez obzira na njihov spol/rod.

Planiranje sata/nastave

Učiteljice i učitelji koji su rodno odgovorni pri planiranju nastave uzimaju u obzir rod, kao i razlike u potrebama učenica i učenika za učenjem na temelju njihovog različitog društvenog podrijetla i stilova učenja. Rodno prilagođen plan nastave uzima u obzir sljedeće elemente: nastavni materijali i materijali za učenje, metode i tehnike poučavanja, aktivnosti na satu, raspored u učionici, te izgled učionice.

Materijali za učenje – udžbenici, zbirke, radne bilježnice itd.

Preporuke svim učiteljicama i učiteljima su:

- Razvijte ili prilagodite svoje materijale tako da budu rodno inkluzivni i osigurajte promicanje rodne ravnopravnosti u društvu.

- Koristite udžbenike i materijale koji promiču rodnu ravnopravnost.
- Ako nemate takve udžbenike na raspolaganju, možete uključiti razred u kritičku analizu slika ili teksta kroz rodnu perspektivu.

Postojeći nastavni materijali

Učiteljice i učitelji trebaju izvršiti analizu tekstualnih i vizualnih elemenata lekcija u udžbenicima. To je moguće ostvariti kroz postavljanje pitanja koja su detaljnije prezentirana u Dodatku ovog Priručnika. Na temelju tih pitanja, te u ovisno o dobivenim odgovorima, potrebno je razmotriti revidiranje ili dopunjavanje nastavnog materijala.

Prilagodba nastavnih materijala za rodno odgovorno poučavanje

Nastavni materijali za rodno odgovorno poučavanje su učinkoviti onda kada se u procesu učenja koriste participativne metode, zajednički rad i kada su usredotočeni na učenice i učenike, pritom uzimajući u obzir njihove specifične i različite potrebe. Pomoću raznih metoda koje uključuju više vrsta inteligencije i različite stilove učenja dolazi se do toga da učenice i učenici s različitim obrazovnim potrebama sudjeluju u većoj mjeri. Treba također koristiti materijal koji je kulturno relevantan za živote učenica i učenika, uz primjere iz stvarnog života, situacije i pitanja iz zajednice kao glavne materijale za raspravu. Korištenje priča, primjera i slika koje odražavaju lokalni kontekst uključuje učenice i učenike u proces učenja putem povezivanja složenih predmeta i tema sa stvarima koje znaju. Kad god naiđu na rodno pristrane ili diskriminatorne ilustracije, primjere ili izjave u udžbeniku ili drugom nastavnom materijalu, učiteljica i učitelj trebaju postaviti kritička pitanja, pružiti rodno odgovornu analizu problema i dodati vlastite primjere koji pokazuju sudjelovanje žena/djevojčica i muškaraca/dječaka u raznim ulogama. Učiteljice i učitelji trebaju raditi pojedinačno ili u suradnji sa svojim kolegicama i kolegama kako bi razvili vlastite rodno osjetljive nastavne materijale i materijale za učenje iz časopisa, knjiga, filmova, videozapisa i mnoštva online izvora. Pozitivne slike oba spola također se mogu postaviti u učionicu ili dijeliti online kako bi se pomoglo u stvaranju rodno odgovornog okruženja.

Raspored učionice

Bitno je izbjeći tipični raspored učionice temeljen na tradicionalnim procesima socijalizacije. Drukčiji raspored, poput dijeljenja razreda u manje skupine ili sjedenja u krugu, može potaknuti sve učenice i učenike na aktivno sudjelovanje. Tamo gdje to nije moguće, treba razmisliti o rotiranju stolica kako biste bili sigurni da su sve učenice i učenici uključeni. Kakav je raspored sjedenja, i dijele li djevojčice i dječaci stolove? Ohrabrite djevojčice i dječake da dijele radni prostor kako bi srušili prepreke, razumjeli se i poštovali i radili zajedno ka zajedničkom cilju.

Upravljanje učionicom

Potrebno je osigurati takvo upravljanje učionicom koje pomaže u razvijanju međusobno podržavajućih interakcija između učenica i učenika, i učiteljica i učitelja. To se radi kroz sustavne i strukturne korake koji njeguju sigurnost i inkluzivno okruženje za učenje za sve učenice i učenike, kroz kolektivni razvoj pozitivnih zajedničkih normi. Treba uključiti aktivnosti koje razvijaju emocionalnu inteligenciju i vještine rješavanja sukoba da bi učenici dobro surađivali, te poduzeti svjesne korake kako bi se potaklo sudjelovanje svih učenica i učenika, i promovirali svi oblici ravnopravnosti, uključujući i rodnu.

DODATAK: ALATKA ZA PROCJENU I OBOGAĆIVANJE LEKCIJA PREMA NAČELIMA RODNO ODGOVORNOG POUČAVANJA

Drage učiteljice i učitelji, ove upute pomoći će vam da:

- procijenite u kojoj mjeri su materijali koje koristite u svom radu s djecom prilagođeni načelima rodno odgovornog poučavanja,
- sami prilagodite, dopunite ili kreirate nastavne materijale koji omogućuju rodno odgovorno poučavanje.

Prvo pročitajte i pregledajte nastavni materijal koji želite koristiti kako biste stekli opći dojam o sljedećim pitanjima:

- Jesu li žene i muškarci (djevojčice i dječaci) ravnopravno prezentirani u nastavnom materijalu?
- Ostavlja li materijal dojam da je tema jednako zabavna i privlačna i za djevojčice i za dječake?
- Je li materijal jednako poticajan za uključivanje djevojčica i dječaka u proces aktivnog učenja?

Nakon što ste stekli opći dojam, možete pristupiti detaljnijem pregledu, na temelju narednih pitanja. Možda se i sami iznenadite!

Učestalost i redoslijed pojavljivanja muških i ženskih likova

- Koliki broj muškaraca, a koliki broj žena je spomenut ili prikazan u tekstu, zadacima i na ilustracijama?
- Kojim redoslijedom su primjeri muškaraca i žena izloženi? Primjerice, jesu li muškarci uvijek spomenuti na prvom mjestu, a žene poslije njih?

Šta ja mogu uraditi?

Ako je u tekstu i na slikama veći broj muškaraca i/ili su primjeri s muškarcima uvijek prvi prikazani, možete postaviti djeci sljedeća pitanja i zadatke:

- Što mislite, zašto je u tekstu i na ilustracijama prikazan veći broj muških nego ženskih likova? (Diskusiju moderirati tako da djeca na kraju razumiju da je pristup školovanju, znanosti i umjetnosti kroz povijest, za žene bio vrlo otežan.)
- Možete li pronaći što više primjera žena koje su se kroz povijest bavile ovim znanstvenim područjem (misli se na područje koje se obrađuje u datoj lekciji) i prikazati razredu njihove životne priče?
- Možete li pronaći istaknute žene koje se danas bave ovim područjem (misli se na područje koje se obrađuje u datoj lekciji)?

Cilj ovih pitanja i zadataka jeste da djeca razumiju da su prepreke koje su kroz povijest stajale pred ženama danas u velikoj mjeri uklonjene, te da veći broj muških likova u literaturi ne znači da to područje nije za žene.

DODATAK: ALATKA ZA PROCJENU I OBOGAĆIVANJE LEKCIJA PREMA NAČELIMA RODNO ODGOVORNOG POUČAVANJA

Način prezentiranja ženskih i muških likova u tekstu, zadacima i ilustracijama

- Koju vrstu aktivnosti obavljaju prikazani likovi?
- Jesu li su žene prikazane, primjerice, kroz:
 - Njegujuće uloge (npr. medicinske sestre, majke, itd.)
 - Poslovne uloge (npr. inženjerke, poslovne žene, itd.)
 - Liderske uloge (npr. ravnateljice, predvodnice društvenih pokreta, itd.)
 - Podređene uloge (npr. tajnice, pomoćnice, itd.)
 - Patrijarhalne uloge (npr. kućanice, kuharice, itd.)
 - Kreativne uloge (npr., umjetnice, znanstvenice itd.)
 - itd.
- Kakve psihološke osobine su dodijeljene ženama, a kakve muškarcima? Primjerice, jesu li prikazane kao vrijedne, inteligentne, hrabre, nježne, uporne itd.?
- Kako su prikazane uloge žena u okviru obitelji? Primjerice, brinu li se žene uvijek o djeci, pomažu, čiste, kuhaju itd.?
- Kojim aktivnostima se bave djevojčice, a kojim dječaci? Primjerice, jesu li djevojčice prikazane u mirnim, a dječaci u dinamičkim aktivnostima?
- Jesu li djevojčice/žene prikazane u ravnopravnim ulogama? Primjerice, na slici mogu biti i djevojčica i dječak, ali dječak izvodi eksperiment a djevojčica samo promatra; ili na slici mogu biti muškarac i žena, ali muškarac upravlja strojem, a žena je prikazana u ulozi tajnice; ili muškarac u ulozi liječnika, a žena u ulozi medicinske sestre.
- Ima li primjera u kojima muškarci rade tradicionalno „ženske“ poslove (primjerice, muškarac koji kuha ili drži bebu) i žena koje rade tradicionalno „muške“ poslove (primjerice, žena koja vozi autobus ili nadzire gradnju)?
- Postoje li drugi znakovi koji ukazuju na podređen ili neravnopravan položaj žene?

Šta ja mogu uraditi?

Ukoliko su ženski likovi u nastavnom materijalu uglavnom prikazani u tradicionalnim, patrijarhalnim ili podređenim ulogama, možete djeci postaviti sljedeća pitanja i zadatke:

- Što mislite, zašto su ženski likovi uglavnom prikazani u podređenim ulogama? (Diskusiju moderirati tako da djeca razumiju da je patrijarhalna uloga žene u današnjem društvu još uvijek vidljiva.)
- Možete li navesti što više primjera iz javnog ali i privatnog života žena koje su uspješne znanstvenice, umjetnice, liderke itd.?
- U skupinama prodiskutirajte o tome što mislite da je „za djevojčice/žene“, a što mislite da je „za dječake/muškarce“. Je li nogomet samo za dječake, a lutkice samo za djevojčice? Zašto tako mislite? (Diskusiju moderirati tako da djeca na kraju razumiju da igre, aktivnosti i poslove ne treba birati na temelju spola, već na temelju osobnih afiniteta i interesiranja.)

Cilj ovih pitanja i zadataka je da se izgradi svijest o jednakim mogućnostima za djevojčice i dječake u bilo kom području koje ih interesira, bez obzira na tradicionalne društvene okvire i očekivanja.

DODATAK: ALATKA ZA PROCJENU I OBOGAĆIVANJE LEKCIJA PREMA NAČELIMA RODNO ODGOVORNOG POUČAVANJA

Poticanje djevojčica i dječaka na jednako uključivanje u proces učenja

- Jesu li primjeri i zadatci osmišljeni tako da budu jednako poticajni i za djevojčice i za dječake (primjerice, svi primjeri su u vezi s tradicionalno „dječčkim“ interesiranjima, poput oružja i automobila)?
- Jesu li teme koje se obrađuju povezane s primjerima i problemima iz stvarnog života koji su zanimljivi i djevojčicama i dječacima (primjerice, kako se kreće električni romobil, kako radi mobitel)?
- Postoje li zadatci kojim se potiče i djevojčice i dječake na razmišljanje i isprobavanje novih ideja?

56

Šta ja mogu uraditi?

Ukoliko su primjeri i zadatci osmišljeni tako da ne potiču djevojčice i dječake na uključivanje u proces učenja, možete pokušati nešto od sljedećeg:

- Navedite djecu da iznađu što više tema i problema koje ih interesiraju, a zatim zajedno tragajte za poveznicama između gradiva i tih tema i problema? Primjerice, ako ih interesiraju računalne igrice, možemo li naći lekcije koje su važne za razumijevanje funkcioniranja neke igrice?
- Oformite mješovite skupine dječaka i djevojčica i razgovarajte o mogućim liderima svake od skupina. Razgovarajte o osobinama koje treba imati vođa skupine, bez obzira na spol.
- Dajte djeci zadatak da sami pronađu problem koji ih zanima i zamisle što više mogućih, ali i nemogućih ili neobičnih rješenja za taj problem. Dok to rade, promatrajte i osigurajte da djevojčice i dječaci budu jednako aktivni u predlaganju rješenja.

Cilj ovih aktivnosti je zainteresirati i djevojčice i dječaci za aktivno uključivanje u proces učenja.

57

DODATAK: ALATKA ZA PROCJENU I OBOGAĆIVANJE LEKCIJA PREMA NAČELIMA RODNO ODGOVORNOG POUČAVANJA

Poticanje rodne odgovornosti kroz interakciju s učenicima

- Kakvi su moji stavovi o rodnim ulogama i očekivanjima? Kako se taj moj stav preslikava na moju nastavu? Šaljem li svjesno ili nesvjesno djeci poruke da je neka boja, igra ili zanimanje dobro samo za dječake ili samo za djevojčice?
- Razgovaram li sa svojim đacima o rodnim ulogama, društvenim očekivanjima? Koji dio moje nastave bi bio pogodan za takav razgovor?
- Reagiram li kada neko dijete pokazuje predrasude prema rodnim ulogama i očekivanjima (primjerice, ako netko kaže da su žene slabije vozačice ili da je ženama mjesto u kući)? Kako bi se takve situacije mogle iskoristiti za konstruktivnu raspravu?
- Dajem li dovoljno primjera i zadataka koji potiču uključivanje svakog djeteta u aktivan proces učenja?

58

Šta ja mogu uraditi?

Ukoliko ste u odgovorima na navedena pitanja ustanovili da postoji prostor za poboljšanje, možete pokušati nešto od navedenog:

- Pronađite ili napravite priliku u svojoj nastavi za pokretanje razgovora o rodnim ulogama i očekivanjima (primjerice, iskoristite zajednicu razrednog odjela za raspravu).
- Osobnim primjerom i jasnim stavovima eksplicitno iskažite povjerenje u sposobnosti i djevojčica i dječaka (primjerice, jasno ističite kako su djevojčice i dječaci jednako sposobni za učenje i rješavanje problema, osobito kada su u pitanju prirodne znanosti i umjetnost).
- Jasno reagirajte na javno iskazane predrasude i očekivanja (primjerice, ako netko na satu makar i u šali izjavi da je „ženi mjesto u kući“, organizirajte diskusiju s iznošenjem validnih argumenata kojom se može pobiti takav stav).

Cilj ovih aktivnosti je da osobnim primjerom, stavovima i radom jasno promovirate i potičete rodnu ravnopravnost, kao i jednaka prava i mogućnosti za sve djevojčice i dječake.

59

LITERATURA

EC (1998). *One hundred words for equality. A Glossary of terms on equality between women and men*. Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion (European Commission), European Commission.

FAWE (2018). *Gender Responsive Pedagogy: A Toolkit for Teachers and Schools*. 2nd, updated ed. Nairobi: Forum for African Women Educationalists. FAWE House.

Freire, P. (2000). *Pedagogy of the oppressed*. Izdanje povodom 30 godišnjice prvog izdanja. New York: Continuum.

Freire, P. (2005). *Education for Critical Consciousness*. New York: Continuum.

Hasanagić, J. (2012). Spol, rod rodne, uloge i seksualna orijentacija. U: Aida Spahić i Saša Gavrić (Ur.) *Čitanka LGBT ljudskih prava*, Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Fondacija Heinrich Boll – Ured u Sarajevu.

hooks, b. (1994). *Teaching to Transgress: Education as the Practice of Freedom*. New York, NY: Routledge.

hooks, b. (2000). *Feminism Is for Everybody: Passionate Politics*. Cambridge, MA: South End Press.

Mlama, P., Dioum, M., Makoye, H., Murage, L., Wagah, M. & Washika, R. (2015). *Gender Responsive Pedagogy: A Teacher's Handbook*. Nairobi: Forum for African Women Educationalists (FAWE).

Reardon, B. (Ed.). (1988). *Educating for global responsibility: Teacher designed curricula for peace education, K-12*. New York: Teachers College Press, Columbia University.

Spahić Šiljak, Z. (2019). *Sociologija roda – feministička perspektiva*. Sarajevo: TPO Fondacija.

Spahić Šiljak, Z. (2015). *Zašto još uvijek govorimo o seksizmu?* U: Monja Šuta-Hibert (Ur.) *Rodni stereotipi. Zvuči poznato?* Sarajevo: TPO Fondacija.

Tollefson, K. & Osborn, M. (2008). *Cultivating the Learner-Centered Classroom: From Theory to Practice*. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.

UNESCO *Training Tools for Curriculum Development: A Resource Pack for Gender-responsive STEM Education (2017)*. Geneva: The International Bureau of Education – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (IBE-UNESCO).

UNESCO (2009). *Gender in Education Network in Asia-Pacific (GENIA) Toolkit: Promoting Gender Equality in Education*. Bangkok: UNESCO Bangkok.

UNESCO (2006). *Girls and Science – A Training Module on Motivating Girls to Embark on Science and Technology Careers*. Paris: UNESCO.

UNESCO (2003). *UNESCO's Gender Mainstreaming Implementation Framework: Baseline Definitions of Key Concepts and Terms*. Paris: UNESCO.

Uworwabayeho, A., Bayisenge, J., Katwaza, E., Umutoni, J., Habumuremyi, J. M. V., Rwabyoma, A. S. (2015). *National Gender Responsive Teachers' Guide*. UNICEF Rwanda.

Zakon o ravnopravnosti polova („Službeni glasnik BiH“, broj 16/03).

Zečević, I., & Subotić, S. (2021). *Socio-emocionalno učenje i kompetencije*. Banjaluka: Grafid.

